

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XLVIII. évfolyam.

November—December.

6. füzet.

A vallás alapja.¹

Irta: Vári Albert.

Bensőségteljes szeretettel köszöntöm lelkészünk megjelent tagjait, akik az evangéliumi példázat intését követve, készek voltak anyagi áldozatot is hozni, hogy ennek ellenében lelki tárházukat valamivel gyarapíthassák, a kartársi szellemet ápolhassák s az egyöntetű és együttérző munka útjainak a megtalálásában közreműködhessenek.

Ha valaha szüksége volt a lelkészi karnak erre az egységes közszellemre, erre az együttérző és egyöntetű munkára és ha valaha kívánatos volt, hogy a lelkészi kar a maga egyéneiben is föl legyen szerelve azokkal a lelki fegyverekkel, melyekkel a maga nemese harcát sikerrel harcolhassa: úgy ez ma igazán szükséges és kívánatos. A mi korunk a különböző világnézetek harcának a kora. A legellentétebb jelszavak alatt küzdő tábor katonái viaskodnak egyik a másikkal. Mint minden harcban, úgy itt is a legtávolabb eső ellentétek jutnak a főszínpadra s kerülnek szembe egyik a másikkal. A harc maga nem új, de a küzdelem módja, a fegyverek használata, az összecsapás hevessége, magán hordozza ideges korunk bélyegét. Úgy, hogy többé a harc célja nem a *meg-*, hanem a *legyőzés*. A harc ilyen stádiumában már az emberiség legszenvedőbb érdekei is elveszítik a maguk igazi becsét s az elfogultság és a vakbuzgóság áldozatai lesznek.

Mondanom sem kell, hogy korunknak ezen messze fölcsapó hullámai a vallást sem kímélik. Távol legyen tőlem, hogy én a vallást holmi ősi, szent, kegyeletes, istenes vagy nem tudom mi-csoda jelzőkkel földiszítve, olyan kivételes piedesztálra helyezzem,

¹ Elnöki megnyitó az unitárius lelkészörnek Kolozsvárt, 1913 okt 25-én tartott közgyűlésében.

amelyet a szentségtörés vádja nélkül érinteni nem szabad. Én a vallást is az emberi szellem produktumának tekintem. S mint minden emberi mű, a változás, az élet és a fejlődés törvényének van alávetve. Azonban még sem helyeselhetem azokat a törekvéseket, amelyek a látszatot a valósággal, a külsőséget a lényeggel, a változandót az örökkévalóval összezavarva, irtóháborút indítanak a vallás ellen. Mert bármennyire ellentétesek legyenek a korunkban egymással összeütköző világnézetek, abban szinte mindnyájan egyet értenek, hogy a vallást, mint felesleges terhet, ki kell dobni az emberiség élethajójából. A történelmi materiálizmus, amely reá nyomta a maga bélyegét korunk szociálizmusára, a vallást mint értéktelen ideológiát, amelyet a világ piacán nem lehet aprópénzre fölváltani, még szóra sem méltatja. A napjainkban mindinkább előtérbe nyomuló természetndományos gondolkozás, mely a Haeckel-féle monizmusban csúcsonyul ki, nem tud vagy nem akar különbséget tenni a test és lélek, a természeti és a szellemi világ között s mindent a fizikai világ vaskövetkezésű törvényeinek az uralma alá akar rendelni. A legújabb ethikai idealizmus is, feledve azt az ikertestvéri egységet, amelyben a vallás és erkölcs megfuttotta sok évezredes történelmi pályáját s nem számolva a gyakorlati étellel, amelyben lehetetlen a kettőt egymástól elválasztani, a „független morál“ jelszava alatt hirdeti, hogy a vallás káros az erkölcsre nézve. Az ilyen irányú törekvésekből származik az a föltevés, hogy csödbe jutott a vallás, hogy ígéreteit nem képes többé beváltani s az emberiség, mint a gyermek a ruhából, már kinőtt belőle. Sőt, akik a hagyományok iránti tiszteletből még némi kegyeletet éreznek iránta, azok is a vallás befolyását csak a meghalásra redukálják s a vallást úgy határozzák meg, mint „a meghalás tudományát“. (Pesti Hírlap 1913. évf. 238. szám.)

Vajjon tehát a vallás csakugyan, mint egy túlrejt gyümölcs, készen van arra, hogy az emberiség életfájáról lehúlljon és elrothadjon? Vagy pedig a kegyelet zománcával bevonva, csak arra való, hogy az élet igazi értékei közül kivéve, az emberiség szent emlékei közé soroztassék s mint harcra képtelen katona, végképpen nyugalomba vonuljon? Ha pedig ez nem így van, van-e valamely út és mód arra, hogy az élet számottevő tényezői közé felvétessék s tovább folytassa azt a nemesítő, emelő és boldogító munkát, amelyet végzett a múltban s amely nélkül — hitem szerint — nem élhet az emberiség a jövőben.

Gondolatom szerint a vallás ellenségei jórészt azokból telnek ki, akik a vallás fogalmával nincsenek tisztában s mind azt a sok rosszat, bűnt és erkölcstelenséget, amit a vallás neve alatt elkövettek az emberek, a vallás rovására írják. Pedig hát nem volt-e sok visszaélés a tudomány és művészet jelszava alatt is, de ezekért nem mondunk le egyikről sem, hanem igyekszünk a tiszta tudományt és művészetet megkülönböztetni s a lehetőleg elzárni a hamistól. Csak vallási tekintetben nem gondolkozunk, hanem engedjük, hogy a hamis külsőség miatt hitelét veszítse a lényeg, a megrothadt burkolat miatt az életadó mag. Azért nekünk, akik éppen a vallás szolgálatára vagyunk hivatva, sokszoros kötelességünk, hogy a vallás fogalmából kitörüljünk minden járulékos és hamis jegyet s annak ismeretelméleti alaptényezőit gondosan ki-mutassuk.

Alig van szó és fogalom, amely többféle jelentésben volna közforgalomban, mint éppen a vallás. Ezt a szót minden vallásfelekezet, sőt talán minden ember másképpen értelmezi. A zsidó a törvény betűjének betöltésében, a buddhista a Nirvána békéjének keresésében, a mohamedán a fátumban való megnyugvásban látja a maga vallását. A keresztények között is óriási zűrzavar mutatkozik a kérdést illetőleg. Egyik a szentháromságra, másik az egy személyű Istenre esküszik. Egyik a hitben, másik a jó cselekedetekben; egyik a keresztvetésben, másik a lélekből való imádkozásban; egyik a szertartásban, másik a kegyes életben; egyik a világtól való elzárkózásban, másik a szociális munkában keresi és találja meg a maga vallását. S mindenik a maga vallásának éppen arra a pontjára helyezi a fősúlyt s azt tartja igazi lényegnek, ami az övét a másétól megkülönbözteti. Így lesz a vallás válaszfal ember és ember között s így lesz a vallás az élet igazi ereje helyett harcnak, egyenetlenségnek és versengésnek a forrása. Ezért igaz az, hogy a vallásnak többet ártottak azok, akik rosszul magyarázták, mint nyílt ellenségei.

Ha felekezeti és személyi elfogultságon felülemelkedve, teljesen objektív alapon vizsgáljuk a vallás kérdését, úgy találjuk, hogy minden idő és minden nép vallásában három alaptényező tisztán megkülönböztethető, u. m. a *hit*, a *morál* és a *kultusz*. A legkezdetlegesebb népek vallásától fel a kereszténység legfejlettebb formájáig ez a három alaptényező mindenütt megtalálható. Bármilyen nagy eltérés legyen tehát a világ különböző vallásai között, de ez

a három alaptényező mégis bizonyos összhangot teremt közöttük s egyben útmutatásul szolgál, hogy a vallás és a vallásos ember fogalmát helyesen értelmezzük. Nem elég tehát a vallásra a puszta hit. Hiszen ha ezt elégnak tartanók, akkor a legbabonásabb ember volna a legvallásosabb, mert ő legtöbbet hiszen, vagy pedig a vallásosság eszményét a kegyeskedő és folyton imádkozó életben kellene látnunk. A hit mellett a vallás bizonyos erkölcsi cselekedeteket is feltételez; mert „a hit jó cselekedetek nélkül halott“. Azonban az erkölcsi cselekedetek magukban nem tesznek senkit vallásossá. Nem minden erkölcsi cselekedet jó, ami jönnek látszik. A vallásos ember a helyes cselekedet rugóit és szabályait a maga hitéből és Istenétől veszi. Reá nézve a legfőbb erkölcsi szabály: Isten akarata. Az erkölcsösség legmagasabb foka pedig az, melyen az ember így szólhat Jézussal: „Én és az Atya egy vagyunk“. A független erkölcs is állíthat fel szabályokat és elveket a szép és helyes életre; de szabályait nem tudja szentesíteni s azok megvalósítására nem tud ihletet kölcsönözni. Ez csak a vallásos ember kiváltsága lehet. Ezért mondja Martineau: „Bár a vallás hanyatlása érintetlenül hagyja az erkölcsi intézményeket, mégis mintegy kiszárítja azok belső erejét. Az emberek áhitatos hite fejezi ki s méri meg az erkölcsi természet benső erejét s nem veszíthetjük el hitünket anélkül, hogy lelkesedésünk ne csökkenne, aminek folytán az elnyomott bűnös vágyak, lármás szenvedélyek újra erőre kapnak. Egyedül a világ felett levő örökkévaló és tökéletes lélekbe vetett hit ruházhatja fel az erkölcsi elveket örök és végtelen nagy erővel s emelheti fel a társadalom közönséges színhelyéről az örökkévalóság fenséges emelvényére. Egyedül ez érteti és ismereti meg velünk a lelkiismeret eszményi értékét; a bűn felett való szégyent ez teszi hatékonyá; a nemesebb reményeket ez biztosítja s a kísértés idején ez erősíti meg az akaratot.“ Vagy amint Drummond H. kifejezi: „Az erkölcsi élet igazi környezete Isten. Itt ébred fel a lelkiismeret. Itt gyúlad fel a szeretet. A kötelesség itt hősiességgé lesz és az igazságosság, amelynek egyedül van örök élete, itt kel életre. De ha nincs meg ez a légkör, az eltörpült léleknek el kell pusztulnia éltető levegőjének hiánya miatt.“¹ Az Isten és ember viszonya, Isten nagysága s az ember kicsinysége,

¹ Természeti törvény a szellemi világban. Ford. Csizmadia Lajos. 107. lap.

az embernek Istenhez való vágyódása természetesen bizonyos vallási cselekvényeket szül, ami a kultusz.

Ennélfogva a vallást meg kell különböztetnünk az egyháztól. Az egyház csak eszköze a vallásnak. Akkor áll hivatása magaslatán, ha minden erejét a hit ápolására, az erkölcs nemesítésére s a kultusz tökéletesítésére szenteli. De eltér hivatásától, mihelyt öncéllá vagy hatalmi szervezetté válva, a vallási érdekek elébe helyezi az egyházi érdeket. Az egyháznak emez önmagáról való megfélekedése szülte a reformációt, aminek éppen az volt a célja, hogy az egyházat a maga hatalmi mámorából kijózanítsa s hivatásának szentségére figyelmeztesse. Az egyház annál nélkülözhetlenebb helyet foglal el a kulturális tényezők között, mennél hatékonyabb eszközökkel rendelkezik a hitélet ápolására. Azért a protestáns egyházakban újabban gyakorlatba jött belmissziói munka, amelynek célja, hogy a vallásos életet minél intenzívebbé tegye, a legméltóbb feladata az egyháznak. Mert nem külső terjedelmében, nem is szervezetének tökéletességében, sőt nem is az anyagi erő nagyságában áll az egyház ereje, hanem tagjainak bensőséggel teljes hitében, a jézusi szellemet nemcsak megértő, hanem azt élő egyéneiben. Azért ezt a belső missziói munkát, a lélek világának ezt a nemesítését, Istenhez emelését óhajtom első sorban lelkükre kötni azoknak, akiknek magasztos hivatása az egyház és a vallás szolgálata.

A vallás másik alaptényezője a *morál*, az *erkölcs*. Itt ismét egy nagy tévedésre kell rámutatnom. Sokan abban látják vallásuk erejét, mennél tökéletesebb hitvallásokban és minél rendszeresebb tudományos formákban tudják azt kifejezni. Hát mindenestre a társadalmi élet megkívánja, hogy illő öltözetben jelenjünk meg a világ előtt; de azért elhamarkodott és felületes ítélet az, amely a külső ruházatról von következtetést az ember jellemére és egyéniségére. Viszont téves úton jár az, aki ruházatával akarná megnyerni az emberek rokonszenvét. Amint az ember értéke nem ruházatában van: úgy a vallás becsét sem lehet a hitvallásokból megítélni. Az a legjobb ember, aki a legtisztább erkölcs elveket nem csak ismeri, hanem azokat életével meg is valósítja. Az a legjobb vallási rendszer, amelynek hatása alatt tisztul az erkölcs világa, emelkedik a lélek fajsúlya és amely a legjobb cselekedetekben nyilatkozik meg. Hadd fáradozzanak hát mások a legtökéletesebb hitrendszerek megalkotásán; hadd vonják meg sokan a val-

lás és erkölcs között a legfényesebb dialektikával és a legélesebb elmeéllal az elválasztó határvonalat: mi annak szenteljük minden tudásunkat és tehetségünket, hogy a mi hitünk jó cselekedetekben nyilatkozzék meg, hogy mások „látván ezeket, dicsőítsék a mennyei Atyát“. Közülünk az szolgálja a vallás ügyét igazán, aki a gondjaira bizott nyáját nemcsak gyönyörűséges és kies helyen legelteti, hanem azt ez erkölcsiség minél magasabb fokára emeli s emberhez méltó élet folytatására segíti.

A vallás harmadik alaptényezője a *kultusz*. Sok panaszt halunk éppen napjainkban különösen a protestáns kultusz ellen. „Igen rideg. Nem hat az érzékekre. S nem táplálja a lelket.“ A panasz első fele jogosulatlan. A protestáns kultusz felszabadult az érzékiség járma alól. Szabadságunkat újra leigáznai, nagy visszaesés volna. A letett gyermeki ruházatot hiába kívánjuk vissza. Az többé nem nekünk való. Annál nagyobb súlyt kell helyeznünk a panasz második felére, amely azt mondja, hogy a mi kultuszunk a lelket nem táplálja. Ez a panasz nem a kultuszformák, hanem azoknak tartalma ellen hangzik el. És valljuk meg, ennek meg is van a maga jogosultsága. Minden kornak meg van a maga iránya, gondolkozásmódja és eszménye. Minden kor a kereszténységet másképpen fogja fel és más meg más gondolatokat olvas ki belőle. Mi a mai kor emberét hiába tápláljuk mult századbeli eszmékkel, hiába állítjuk elébe a XVI. század eszményét és hiába mutatjuk föl előtte a kereszténység hagyományos színét. Mert ezek éppen úgy nem elégítik ki a mai légkörben élő lelkeket, mint kezdetleges egyházi zenénk a fejlettebb műízlést. Itt tehát az a mi legelső teendőnk, hogy legalább a meglevő kultuszformákba új tartalmat öntsünk. Hiába építünk új templomokat, ha azokban az elmúlt idők túlhaladott szellemét ápoljuk. Meg kell nyítanunk templomaink ajtóit az új idők világossága előtt. A templom ne szolgáljon akadályúl a modern fejlődés útjában. Mennél közelebb hozzuk a templomot a mindennapi élethez s egyházi zenénk és igehirdetésünk mennél inkább belemarkol a mai ember lelkébe: annál szebb lesz kultuszunk s vallásunk annál erősebb tényezője az élet boldogságának.

Mélyen tisztelt közgyűlés! A vallásnak közforgalomban levő fogalmát egyik oldalon szűkebb korlátok közé szorítottuk. Elvettük tőle azokat a járulékos jegyeket, amelyek a lefolyt századok alatt hozzátapadtak. Nem tartoznak azok a vallás lényegéhez. A helye-

sen értelmezett vallás soha sem kívánta a hitüldözést, hatalmi fegyverek igénybevételét, külső tekintélyek előtt való feltétlen hódolást. Nem igényelte, hogy az ember önmagával ellentétbe jöjjön, hogy lemondjon az ész, a szív és a lelkiismeret istenadta jogairól. Az igazi vallás az emberrel együtt fejlődik és növekedik, mint a tudomány, vagy a művészet. Ha mégis történtek és történnek visszaélések a vallás címe alatt, azok ellen mi a vallás nevében tiltakozunk s azokat vagy az egyházak, vagy a hitvallások számlájára írjuk. De amíg egyik oldalon szűkült a vallás fogalma, a másik oldalon tágult és mélyült. Üres külsőség helyett lett lélek. Holt betű helyett élet. Hatalmi kényszer helyett belső szabadság. Uralkodás helyett engedelmesség. Gög helyett alázatosság. Elválasztó vonal helyett összekötő kapocs. Világi gazdagság helyett lelki szegénység. Az öntelt elfogultság helyett a lélek éhsége és szomjúsága. A világba merült lélek fájdalma és keserű panasa helyett a tiszta szív öröme és boldogsága.

Azért mi protestáns s különösen unitárius lelkészek, ha a vallás ügyét igazán akarjuk szolgálni, különböztessük meg mindig a látszatot a lényegtől. Belső missziói munkával ápoljuk a hitet; szociális tevékenységünkkel hintsük el a tiszta erkölcs magvait a közélet terein; prófétai lelkesedéssel tegyük meleggé és tartalmasabbá vallási kultuszunkat. Így lesz a mi vallásunk az életnek értékes tényezője s az egyetemes kulturának hasznos munkása.

Ilyen gondolatok között, még egyszer szívből köszöntve a megjelent tagokat és érdeklődőket, közgyűlésünket megnyítom.

A kereszténység erkölcsi szupremáciája.*

Irta : Gyórfi István.

Alapige : Róm. 2 11, 17-24, 13-15.

Különösen ünnepélyes az alkalom, melyen a jelenben beszélnem kell. Bensőmben érzem is a szokatlan mértékben megnyilatkozó elfogódást. S bár minden alkalom ünnep nekem, amikor e helyről kibeszélhetem szívemnek érzéseit s azok nyomán gondolatokat formálhatok, gondolatokat, melyek ha magukban tökéletlenek is, vezethetnek tökélyhez, eszménvekhez: a ma ünnepélyességét mégis fokozottan éreznem kell. Ma nem a követők, nem a tanítványok, a mesterek, az írás tekintélyei mérlegelik a szavaimban kifejezett gondolatok súlyát. Érzem, hogy valami elérhetetlenül nagyot, tökéleteset kellene alkotnom; érzem, hogy fensége s bódulatosan érthetetlen szép nyelvezettel kellene szónokolnom s ekkor . . . megeléghetnék minden szigorúan elfogult várakozást. Mindezeket érzem, tudom s éppen az alkalom különösen felemelő pillanatai készítetnek, hogy ne lássak tudós mestereket, kritikus hozzáértőket bennetek. Szóljak hozzátok úgy, mint máskor szoktam a gyülekezethez, nem tagadva meg a magam egyéniségét, nem zárva ki sajátos életfelfogásomat beszédemből s mindnyájunkhoz közel álló, könnyen érthető, életünket érintő tárgyat válasszak elmélkedésünk középpontjául . . . Nem zengem dicsérő himnuszokban a végzetetlen, a bebizonyíthatatlan Istennek létezését; nem készítek hibátlan szónoki műalkotást az Örök Igazságról, sohanempihenő Gondviselésről; a Krisztusnak istenien nagy emberiségét sem fogom bizonyítani. Leszálok a puszta beszéd magas, elvont birodalmából, le a cselekvések világába, az életbe. Oda, ahol én, aki beszélek és ti, kik meghallgattok, találkozunk, ahol valamenynyien élünk, munkálkodunk . . .

* Elmondott 1913 okt. 26-án, főtanácsi gyűlés alkalmával.

Kereszténységről, keresztények vallási életéről akarok beszélni.

Kereszténységről és keresztényi életéről . . . Szokatlan, hibás megkülönböztetés?! A kereszténység egy vallás; aki keresztény vallású, bármit tegyen, akárhogy éljen, úgy is keresztény. Vannak sokan, kik úgy hisznek, kik ezt gondolják. Szerintem keresztények ők, kik nem csupán vallják, kik élik kereszténységüket! Egy ok, miért a keresztényi életéről beszélhetek. De mit akarok magával az egyetemes kereszténységgel? Mindenki tudja, mi a kereszténység. Csöndben, békében fejlődnek a keresztény nemzetek. Kulturális munkájukat nem zavarják az ó-kor popány légiói; nem törnek életük ellen kegyetlen, barbár, vad hordák. Az ájtatos keresztény imáit nem háborítja meg az áldozati állatok bögése. Erényes életüket nem fertőzik meg érzékies pogány szertartások. A nagy keresztény világ, a művelt nyugat tudja, érzi vallása páratlan tisztaságát. Felsőbbsége elismert, egyedül álló! Rég letűntek a harc, a küzdés századai, amikor a sötétség nagy tömegeivel állott szemben, amikor „hitetlen“ emberek szívét, elméjét ostromolta vallási igazságainak, tiszta erkölcsi életfelőgásának szellem-fegyvereivel. A nagy ellenfelek, a „hitetlen“ pogányok milliói mind meghódoltak. A külső küzdelem után megindul a belső szellemi fejlődés eszményekre törő, teremtő folyamata. Önmagában, önmagával harcol ma a keresztény világ, a bíráló, a felvilágosodás, a tudás táborában szétoszolva, de a küzdők, a győzők és legyőzöttek mind-mind keresztények. Kereszténység a ma vallása és százszorosán keresztény lesz a jövő fejlettebb emberének vallása. Ti keresztények, a keresztények milliói, egy ma uralkodó művelt világ állítja ezt! Mondhatnék e én „nem“-et? Hiszitek, hirdetitek, hogy ti „a vakoknak vezetői“, „a sötétségben levőknek világosságai vagytok“, ti egyedül, ti ismeritek Istent és az ő akaratát! Mondhatnék e én „nem“-et? S ha korunk világeseményei pogányokat hoznak közelünkbe; pogányokat, keletnek erős akaratú, fejlettebb erkölcsű pogányait, kiknek törvényük nincsen s mégis „természetől cselekszik a törvény dolgait“; kik megmutatják, hogy a törvény cselekedete nem bibliába, nem hitvallások könyvébe, nem egyházi szabályrendeletekbe: szívükbe van írva . . . akkor az elbizott keresztény kizárólagosságot nem én, a tények vonták kétségbe.

Egy nagy világesemény ez, mely nem is olyan rég tragikus küzdelemben bomlott ki szemünk előtt. Keletnek nagy vallása odaállott kereszténységünk mellé küzdeni és győzni! . . . Látom ott . . .

a harci készülődést; látom itt . . . elbizottságtokat s kétségbevonom a kereszténység valláserkölcsei felsőbbtségét. Kétségbevonom, hogy kétséggel és tagadással rázzam fel elbi:ott tétlenségéből a keresztény világot, hogy új, hogy mindennél erősebb vallomást tessek kereszténységemről. Mert való, hogy keresztények vagyunk. „Ismerjük Istennek akaratát“ Ismerjük ami első törvénykönyvünkéből, a názáreti Jézus tanításaiból. Vezetői, mesterei vagyunk a vakoknak; szellemileg, erkölcsileg nevelünk, tökéletesítünk. Eszményekért, eszmények megvalósításáért küzdünk. Küzdelmünk emberi tökéletesedésünkért és *a kereszténység ereje és fensőbbtsége minden vallások között az volt, hogy a legjobb, a legnemesebb embereket ő nevelte az emberiségnek.*

Önként következik ebből a mi hivatásunk, hogy megvizsgáljuk, hogy kérdezzük: vajjon a ma keresztényei valóban keresztények-e; biztosíthatják-e vallásuk, a kereszténység szupremáciáját, fensőbbtségét s ha nem, vajjon a kereszténység eszményietlenségében vagy a hívők keresztényietlenségében keressük-e a mozgató okokat?!

I.

. . . A távoli kelet forró homokpusztáiban, úttalan őserdeiben, a jégsarkok kietlen tájkain keresztény próféták, hittérítők járnak. Éhezve és nélkülözve, halált nem ismerő elszántsággal keresik fel állatias állapotban, tudatlanságban élő népek falvait. Hírdetik, tanítják a szent evangéliumot. Hírdetik a kereszténységet, a keresztény vallást és tanítják a keresztény erkölcsöket. Beavatják őket a kereszténységbe; áldásaiban részesítik egy vallásnak, mely minden vallások között a legtökéletesebb. Tökéletes azért, mert a legkiválóbb embereket ő adja embervilágunknak.

De hittérítők, próféták járnak a magas kultura országaiban: a keresztény felekezet ügynökei. Prédikálnak, ígérnek, magyaráznak és vitáznak, hogy felekezetük száma növekedjék. Ők, egyedül az ő felekezetük ismeri Istent, Istennek akaratát. Egyedül ők vannak hivatva a világ világossága nevezetre, mert a legjobb, a legkiválóbb egyéniségeket ők, az ő kizárólagosan keresztény egyházuk termeli a keresztény világnak. Nemes és fenkölt volt valamikor a harc, fenn az eszmék, a vallási nagy igazságok tiszta regioiban. Ma: kicsinyes megélhetési érdekek, politikai ravasz üzelmek, lélek-fogás az ösztönző, cselekvésre indító motivumok a szent

egyházférfiak kebelében. A fenséges felekezeti torzszalkodásban, a hosszú reklámkiáltványok nagy érvei közül „nálam, egyedül nálam van az igazság“, „nyugtot csak az én keblemen találsz“ s „égi üdvödet csak az én közbenjárásomra biztosíthatod“, mindent túlkiáltva hangzik a végső, megdönthetetlen érv, „mert én felsőbbsséggel uralkodom minden egyházak felett.“

Ez az elbizott kérdés, ez közös felekezeti vonás, sajátsgosan keresztényi . . . Egyetemesen keresztényi s mi mindnyájan nagy elégedettséggel, mindenek felett elnéző szent mámorral kiáltjuk ki magunkat a világ legkiválóbb nemzeteinek, elérhetetlenül nagy jellemeinek, mert mi keresztények vagyunk. Jellem, erkölcs? Csak keresztényi lehet! S ha jönne titkon, észrevétlen, egy ismeretlen, nem tudott vallás? Jönne és hozna tökéletes erkölcsi jellemeket; felkinálná a maga harmonikus, békés, szabad életét? . . . Akkor összeesnék kereszténységetek, megrendülne a bizonytalan kizárólagosság alapja, melyre fektettétek és jöhetnének egyházaitok minden racionalizmusukkal, minden széttörhetetlen dogmáikkal és nagytudású teológiai doktoraikkal: soha többé azt összerakni nem tudnátok. Katolikus-protestáns, református-unitárius, baptista vagy kongregacionálista mily nevetséges, mily elenyészően lényegtelen fogalmakká törpülnének egy új vallás keretében, mely bensőbb, igaz életet ad hívőinek, hívőknek, kik nem keresztények, igaz emberek csupán

Nem; nem, ez lehetetlen! Emberileg el sem képzelhetjük?! Hisz elveszítendő akkor mesterünket, elveszítendő vallásunk eszményi prófétáját, a názáreti Jézust?! . . . Vajjon igazán elveszítétek? Nem akkor értenétek-e meg igazán szavait „sem e hegyen, sem pedig Jeruzsálemben“, mert „Isten előtt nincs személyválogatás?!“ Nem az ő igazi vallása lenne-e az a vallás, az embertestvériség, a tökéletes fiúság vallása?!

S ha mégis ily vallás eljövetele lehetetlen is a valóságban, nem kell-e lehetőségeire gondolnunk? Hisz az elgondolás, a feltevés már nem kába érzélgés! Keresztényi kiválóságunk, mindeneiket felülmúló jóságunk szentségtelen, vallástalan elbizakodottsággá fajult. Keresztényeknek neveztetünk és hisszük, hogy különbséget tudunk tenni az isteni és profán között, dicsekszünk, másokat tanítunk s lassan — talán akaratlanul, avagy céltudatosan eltávoztunk az igazi kútfőtől, vallásunk lényegétől. Kereszténységünkre hívatkozunk, hogy erkölcsi fensőbbsségünket bizonyítsuk, mert erkölcsi

életünk, mert életfelfogásunk, sőt még eszményeink sem bizonyítják kereszténységünket.

Nézzétek a húszadik század keresztényeinek életét és tagadjátok meg a kereszténységet! Vallásotok minden más nép vallását lenézi, alattvalójának csúfolja és mikor korlátolt gőgjének netovábbjáiért: hírtelen az ismeretlenség, a lenézett mellőzés válaszfalát feltöri egy nép, keletnek „sárga utált fajzata“ és nagy erényeivel, fegyelmezett életével, erős, határozott akaráttal pogány vallását magas, keresztényi piedesztálra emeli. Megrengeti a hatalmas, a művelt nyugat szellemóriásait, nagytekintélyű farizeusait: „Vigyázzatok! a mi vallásunk szíveinkbe írja törvényeit! Mi vallásosok vagyunk, mert élünk s élünk azért, hogy önmagunkkal vallásunkat nagygyá, tisztává nemesítsük.

Nézzétek a húszadik század keresztényeinek életét, a szellemi vezetők, a tudósok munkáját, nagy törekvéseit . . . Nézzétek és tagadjátok meg a kereszténységet! Ma benne, magában a kereszténységben kél az elégedetlenség újjító — a kereszténységet egész történelmi nagy múltjával szétromboló — szellem áradat. A ti fiaitok, unokáitok, hiveitek, ők az elégedetlenek . . . a tudás, a szent realitás, a fenséges ocsmányságok, a művészet felkent harcosai. Hátat fordítanak kereszténységeteknek. Új irányok új vallásra törnek, új istenséget állítanak régi, unott, élettelen Istenek helyébe. Megistenítik a Természetet, az örökkévaló Energiát, a mindentudó, mindenható Tudományt . . . Vallássá emelik az egyéni szabadságot, a személyes önzés életét: a szent monizmust hirdetik! A ti kereszténységetek, a ti lelketlen vallásotok nekik nem kell. Vallásotok . . . a maradiság, a bigottság, a gyáva meghunyászkodás, a szellemi dekadencia vallása! . . . Vallás, amely mégis az én féltett, hirdetett tiszta szent kereszténységem!

II.

Eldobtam magamtól a kereszténységet, eldobtam a húszadik század vallástalan kereszténységét! Új kereszténységet hirdetek, az embereknek igaz kereszténységét. Azt a kereszténységet, melynek nemes eszményei vannak . . . Eszmények, melyek a nagy alapító lelkében éltek s indultak el világreformáló útjukra. Eszmék, amelyek igaziak, tiszták, örökéletűek, mert magukban, létükben hordozzák a fejlődés és tökéletesedés lehetőségét . . . Eszmék, amelyek egyedül vezetik, nevelhetik az ember lelki életét mindenhol és

mindenha; amelyeknek Isten soha nem változik, mert azok az eszmék emberiek, emberiesen keresztények . . . Ezeknek az eszméknek erkölcsi fensőbbbsége soha el nem mulik. Hol van ez a kereszténység? . . . Elveszett! Elhagytuk, elnyomorítottuk, átformáltuk azokat. Kapitálisztikus életfelfogásunk, tömegerkölcsiségünk félté, gyűlölte a vallást. Ellene tört kereszténységünknek! Pénzével, hatalmi igéretekkel, a tudás arany himporával megvette az emberek lelkiét. Megvette . . . és ma: a felvilágosodott, a tudomány emberének van egyháza, vannak fényes templomai, de nincs hite, nincs vallása.

Az egyház, a templom? Köpenyeg egyéni botlásaink letakarására. Hitelveink, szent tanításaink? Szofizma, hogy hitetlenségünket rejtgegensük. Prédikációink, kenetteljes ájtatosságtól csepegő szavaink? Bálványok, vallásunk bálványai és áruljuk a vallást a frázisok álarca alatt, abstrakciókban, fönséges, „közönséges ésszel alig felérhető filozófiai és teológiai abstrakciókba jól beburkolva . . . áruljuk az ékesszóllás kirakataiban! . . . Elhagyott kereszténységünk kesereg, mint hajdan a názáreti Mester Jeruzsálem romlásának közeledésén. Elhagytuk, üres formalizmussá szegényítettük szívünknek vallását.

Szavakat mormolunk és nem érezzük mélységüket! Szavakat boncolunk, bírálgatunk, teológiai elméletekkel magyarázzuk, tanítjuk a vallást. A vallást, melynek lényege érzés, életünk leghatalmasabb fejlesztő ereje, „amelynek izzó melege nélkül minden értelem elenyésző erő volna e földön. Semmiség! A spekuláló belátás, a ravasz számító tervelgetés gyáván húzódik meg akkor, amikor az emberi érzelmek mennydörgés és villámlás között vívják óriási alkotó csatájukat.“

Oh mennyire másnak, mennyire tisztábbnak hiszem a kereszténységet!

Milyen rideg, milyen kifejezéstelen isteni tiszteletünk is! Vágyódunk az elérhetetlen után, síránkozunk afelett, mit elkerülünk lehetetlen és elmélkedni erőlködünk arról, mit megérteni úgy sem tudunk. Hiányzik a melegség, az élet beszédeinkből. Élettelen tartályoknak tekintjük hallgatóságunkat, kikbe más raktárak hiányában bele tölthetjük az innen-onnan összegyűlt erkölcsi lim-lomokat.

Mennyire tisztának, mily gyönyörűségnek hiszem a kereszténységet, mily hármonikusnak, nemesnek a keresztények életét! A keresztényekét, kik nem kérkednek Istenükkel, nem hirdetik, hogy ők „mesterek“, „a világ világosságai“! Nem dítcekednek

törvényekkel, melyeket papirosról ha ismernek! Az ő törvényük: Istennek szeretete, szeretete minden élő lénynek s egy fejletlen magasabb élet megélése szívökbe, lényükbe van írva és cselekednek aszerint.

Keresztények! Unitárius keresztények! A ti vallásotok erkölcsi fensőbbsege bennetek kell, hogy legyen.

Elvesztettünk mindent, mi Jézusunk kereszténységét elhomályosította. Küzdöttünk! Kihámoztuk vallásunkat, lelkünknek szabad, igaz hitét a sok érdek-hozzáadás közül... Mi tudjuk, nekünk ismernünk kell, hogy mi az a kereszténység. Kereszténység, amelynek őszinte, meleg szívű emberekre van szüksége. Ma húsz századdal az utolsó próféta halála után új, nagy prófétákat vár a keresztény világ. Prófétákat, kik lelkük szent mélyéből új eszméket, új kijelentéseket hozzanak fel ember-testvéreik számára.

Legyetek ti új prófétái keresztény világunknak! Mutassátok meg vallásotokat ne szóban, ne formulákban: életekben! Mutassátok meg a pénzzel kereskedő világnak, hogy a vallás élet és hogy templom lehet a gépház, templom lehet a pénzváltók kincses tára is, ha tiszta lelkű, egyenes jellemű emberek kereskednek benne. Mutassátok meg a tudomány magas homloku bölcseinek, hogy a becsületesség, az önzetlenség nem kell, hogy butassággal járjon; hogy a vallás vele születik az emberrel, ott él, fejlődik értelmességével és műveltségével. Ezt mutassátok meg *ti próféták*, ezeket *éljétek meg külsőleg és bensőleg*, hogy lássák az embereknek nagy sokasági, hogy *ti valóban keresztények vagytok: mesterek és próféták!* Amen.

Adalék a magyarországi unitárizmus XVI. századi történetéhez.

Néhai Kanyaró Ferenc nagyértékű dolgozatában¹ sok becses adalékot hordott össze és dolgozott föl az unitárizmusnak Magyarországon a XVI. században való elterjedtségéről. Az ő közleményében olvashatunk a többek között egy *Trombitás János* nevű előbb komáromi, majd nagymarosi főemberről, aki az unitárius vallásnak Magyarország dunántúli részeiben pártfogója, sőt terjesztője volt² s aki a Nagy-Harsányon felakasztott unitárius pap megbosszulására a budai disputációt rendeztette.³ Onnan tudjuk meg,⁴ hogy külön udvari papot tartott magának s hogy udvari papját *Csapó Györgynek* hívták. A „Történelmi Tár“ 1881. és 1884. évfolyamában⁵ Trombitás Jánosunkra vonatkozó adalékokat szerencsésen fogja kiegészíteni az alább közölt oklevél, mely az Országos Levéltár magyarországi kancelláriai osztályában *N. R. A. f. 269. no. 20*, jelzés alatt található. E latin nyelvű oklevél Pozsonyban 1578 márc. 3-án kelt s benne *Ghimesi Forgách Simon* referál *Ernö* főhercegnek egy s más dologról. Legérdekesebb az, amit Trombitás Jánosról és ariánus (unitárius) papjáról ír. Elmondja a többek közt, hogy Trombitás Pozsonvból Nagyszombatba költözött s oda unitárius papot vitt magával s annak beszédeit maga is hallgatja s az unitárius pap beszédeinek hallgatására nemcsak Nagymaros lakóit, hanem a környékbelieket is pénzbüntetés terhe alatt kényszeríti. Úgy, hogy az egész környék meg van már fertőzve a

¹ „Unitáriusok Magyarországon a XVI. és XVII. száz évben.“ E folyóirat XXIII. (1888.) és (1889.) évfolyamaiban.

² U. o. XXIV. (1889.) 111. l. 1) 2) jegyzetben!

³ Ker. Magv. XXXVII. (1902.) 35. l.

⁴ És Szabó Károly közléséből, Ker. Magv. VII. évf. 251. l. „Adalékok a magyarországi unitáriusok XVI. századi történetéhez.“

⁵ 1881. 87. l.; 1884. 693—4; 696—7. ll.

haszontalan eretnekségtől. Az unitárius pap az Isten fiára olyan szitkokat szór nyilvános- és magán beszédeiben, hogy Forgách Simon borzad leírni. Ír még Forgách arról, hogy Trombitás az említett papot a *budai pasához* küldte bizonyos kéréssel. Megtudjuk még, hogy Trombitás Jánosnak Péter nevű testvére a levél kelte idején Pozsonyban lakott. Egyébként a levél egész terjedelmében a következő:

Serenissime Princeps, Domine, Domine mihi semper clementissime!

Fidelium humilimorum servitorum meorum, in gratiam Serenitatis vestrae, humilimam perpetuam'que commendationem.

Ad quaerelas *Bassae Budensis*, ex parte civium Marusiensium, Serenissime Princeps, humiliter respondere possum, Et primo propter exactiones et aggrauationes, quod oppidum *Maros* fratri meo, et *Paulo Vratkowitz* Uyvariensi capitaneo, collatum fecit, a Diuo Imperatore *Maximiliano*, domino quondam nostro clementissimo, et annuatim Utrisque plus ducentis florenis non pendit, Majestati vero Caesareae ad Cameram Hungaricam, saltem quadraginta, capituli vero Strigoniensis praeposito *Nicolao Thelegdy*, pro decimis, trecentos florenos praeterea *Bassae Budensi* singulis annis, usque ad tria millia tallerosque pendere cogitur. Et ita videt Serenitas vestra, quod iniuste de me aut fratre meo, aliisque congeruntur et *Bassa* et oppidani, imo hi ad maiorem pensionem cum Thurcis tantum soluant, etiam a nostris essent adigendi.

De Immutatione Relligionis, Serenitatem vestram veraciter informare possum, prout et antea Diuo Imperatori Maximiliano et non ita pridem modernae Majestati Sacrae Caesareae domino nostro clementissimo, sufficienter perscripsi, quod *Foannes Trombitas*, qui *Tyrnauiam* inde emigravit, et modo ibi civem agit, reiecto Catholico, alium quendam *praedicatorum Arrianum* induxit, ad cuius conciones audiendas, et doctrinam amplectendam, cum adhuc praesens erat, sub certa mulcta pecuniaria, omnes non solum Incolas *Marusienses*, sed vicinos adegit, ita quod iam vicinia illa tota sit infecta nefanda illa haeresij, Quales etiam Arrianus ille concionator blasphemias, in filium Dei, redemptorem nostrum, sub hoc patrono, in publicis suis concionibus, et priuatis colloquiis effuderit, et nunc quoque effundat, horret me perscribere, nihilque intermittam, quin prima oblata occasione concionatorem istum comprehendere, ad me perducere, et debita poena affici faciam ad quod meum propositum, Serenitatem Vestram benigne quoque assensuram confido.

De *Foanne* uero Trombitas, satis superque est a me ad Aulam perscriptum, inde adhuc plenariam expecto resolutionem. Tantum hoc nunc addere uolui humiliter, quod non ita pridem *Concionatorem illum Arrianum* miserat ad *Bassam Budensem*, supplicatum, ut aedes suas et patrimonium, quod in oppido *Maros* habet, retinere posset, creditores quos *Budae* habet, paratus esset parata pecunia contentare, *Bassa* in id statim consenserat, sed quidam *Ibrahim Aga* tunc astans dixit, non fore id è re ipsius *Trombitas*, sic enim incursum esset in suspicionem Germanorum et peri-

turus esset. Tum *Bassa* mutata sententia iussit concionatori, ut rescribat ei, sic esse ei consultius, si aedes et patrimonium creditoribus assignentur, posse ab illis semper recuperari, cum libuerit et ut suo nomine magnum *Zalam* ei scribat, quod eorum lingua salutem significat, hoc ab illo audiui, coram quo *Trombitas* literas concionatoris perlegit. Jam uero hic Posonij a fratre eius *Petro Trombitas* pro certo audiui, quod *Bassa* loto leti nuncii rescripserit ei, quod *Thesaurarius Budensis*, aduersarius *Bassae*, eiectus esset officio, nimirum ut particeps fieret gaudii huius, et *Demetrius Deak scriba Bassae*, ob perscriptum tantum *Bassae* gaudium, petiuit ab eo munus, sibi enim iniunctum esse, ut munus aliquod ab eo, letum ob hoc nuncium postulet, Quae ad quaerelas *Bassae* et *Marusiensium* humiliter respondere volui. In reliquo Deus optimus Maximus Serenitatem Vestram diutissime conseruet. Datae Posonij. 3.º die Martij, anno 78. (=1578.)

Serenitatis Vestrae Humilimus perpetuusque seruator *Simon Forgats de Ghines*. (Papirba nyomott címeres záró pecséttel.)

Kívül: Serenissimo Principi, ac domino, domino *Ernesto*, Archiduci Austriae, Duci Burgundiae, Comiti Tirolis, et Domino, domino mihi semper Clementissimo.

Ad sacratissimam Caesaream Regiamque Majestatem, etc.

Humilima Responso et Replicatio Simonis Forgach de Gyms ex parte duorum mercatorum.

Eredetije: *Orsz. Levél. N. R. A. f. 269. no. 20.* Magy. Orsz. Canc. oszt.

Dr. Thúry Zsigmond.

A jellem képzése.*

Irta: **Hankinson Frigyes**, londoni unitárius lelkész. Fordította: **Györfi István**.

Örömmel ragadom meg az alkalmat, hogy beszélhessek Önök előtt a New-York államban újonnan létesített „George Junior Republic” munkájáról. Munkásságáról annak az intézetnek, amely az élet legkritikusabb pillanatában, a serdülő korban igyekszik befolyásolni a jellemnek jó irányban történő kialakulását. Mielőtt azonban a nevezetes intézmény ismertetéséhez fognék, szükségesnek tartom megjegyezni, hogy jelen esetben nem annyira a „jó” gyermekek esetével fogunk foglalkozni, mint inkább azokéval, akiket makacs természetük, nyugtalan, kalandokra vágyó hajlamaiknál fogva rendes körülmények között nehéz fegyelmezni és akiket a meg nem felelő környezet igen gyakran rosszra vezethet. Ha azonban a bennük levő hajlamok a helyes mederben dolgozhatnak, a rakoncátlan gyermekből a társadalom, az állam, munkás, értékes tagja válik.

Az ilyen gyermek nevelése valóban leköti a nevelő minden figyelmét; féken tartása, helyes irányítása nagy munkával jár és sok gondot ad. Belső világuk lélektani munkája azonban állandóan ébren tartja a tanító érdeklődését és ha munkáját siker koronázza, ha a szellemi, erkölcsi és fizikai erőket helyes irányba terelhetette, akkor fáradságos küzdelmeinek már meg is kapta a jutalmát.

A „George Junior Republic” nevelési elvei egy tagadhatatlan tényen alapulnak. „A gyermek nem születik sem jónak, sem rossznak, csupán olyan lehetőségekkel, melyek egyik vagy másik irányban fejlődhetnek, aszerint, amint azokat a nevelés jó vagy rossz irányban befolyásolja.” E nevelési intézmény éppen ezért kipróbált módszerével és elveivel példát mutathat olyan szülőknek is, kik gyerme-

* Felolvasta a szerző az unitárius kollégium tanári termében nagyszámú érdeklődő közönség előtt, Kolozsvárt.

keiket otthon, maguk szeretnék helyesen nevelni. Nem győzi eléggé nyomatékosan kiemelni, hogy „a gyermekek született egyéniségek“ és ez egyéniségnek bármily nevelési rendszer mellett is szabad utat kell biztosítanunk.

A köztársaság jelszava: „Semmit munka nélkül“ Arra törekszik, hogy magukat kormányozni tudó jó polgárokat neveljen. A büntetést azért alkalmazza, hogy a kis bűnös érezze, hogy a saját maga által alkotott törvényt sértette meg s cselekedete káros volt az egész társadalomra, melynek ő is egy tagja.

Maga az intézet igen szép helyen fekszik New-York államban, a híres Cornell egyetem városához, Ithacához közel. Szétszórt, egymástól bizonyos távolságra épített épületeivel egy hatalmas tanya benyomását kelti. Az épüle csoport közepén áll az igazgatónak, Georgenak a lakása, kit a gyerekek „Daddy“-nek, „Atyám“-nak hívnak. Az intézetet maga George Vilmos, a mostani igazgatója alapította és pedig sok előzetes próbálgatás és fáradságos kísérletezés után.

Az egész mozgalom különben ott kezdődik, hogy George nyár elején összeszedte New-York szegény gyermekeit és gazdag emberek segítségével falura vitte őket üdülni. A gyermektelep környékén azonban állandóan panasz volt a gyermekekre, alma lopás, virágok, fák letördelése s más hasonló csinytevések miatt. S mivel a nyári szünet alatt George látta el őket ruhával és élelemmel, a gyermekek és szüleik szinte követelték, hogy egész éven át gondoskodjék róluk. George belátta, hogy ha ezt a rendszert tovább is folytatja, valósággal naplopókat és kapcabetyárokat fog nevelni.

Írányt változtatva a „semmit munka nélkül“ elv alapján kezdte meg a legközelebbi nyári szünidőt. Csákányt és lapátot adott a gyermekek kezébe és minden ruhadarabnak bizonyos hosszúságú út megcsinálása volt a díja. A kihágásoknak pedig úgy vélte legkönnyebben elejét vehetni, hogy egy ítélő széklet alakított, magukból a gyermekekből, amely aztán a bűnösök felett ítélkezett. Ezzel a módszerrel már meg volt elégedve George és a még mindig előforduló kihágásokat helyesen annak a körülménynek tulajdonította, hogy a gyermekek az év nagyobb részében nélkülözik a megfelelő környezetet. Épen ezért 1895 július 10-én 144 gyermekkel kibérelt 48 hold földet és azon az Egyesült Államok és New-York állam mintájára egy kis köztársaságot alapított. A

gyermekek egész nyárra künt maradtak. Földet műveltek, különböző iparágakat űztek, minő malom-, szövő ipar, ke yérsütés, ruha-készítés. Külön épületei voltak a kormányzóságnak, a bíróságnak, banknak és volt fogház. A polgárok munkájukért chequet kaptak és ezzel fizettek lakást, mosást, ételmezést és ruhát. Ez a nyár annyira eredményes volt és annyi reménységgel biztatott, hogy George véglegesítette az intézetet azzal az öt fiuval, kik az egész év folyamára visszamaradtak. Nehány év multán, a nyári kirándulásokat, melyek az intézet belső életét mindig megzavarták, véglegesen megszüntette.

Megválasztották az első gyermek-elnököt és a George Junior Republic társaságát New-York állam törvényesen is elismerte. Egy jószívű adakozó az egész 48 holdat megvásárolta a társaság részére és a „polgárok“ száma ettől kezdve rohamosan növekedett. Kezdetben csak szegény gyermekeket vettek fel a kis államba, ma már idekerülnek a gyermekei minden társadalmi osztály családjának. Úgyszintén a fiatalokú bűnösöket is ide internálja a bíróság vagy az állam. A „polgárok“-nak azonban nem mind és nem főtétlenül rossz magaviseletű gyermekeknek kell lenniök. A főlvétel ügyében egy igazgató-tanács dönt, amelynek tagjait New-York állam tekintélyes embereinek sorából kéri föl. Az igazgató-tanács hatásköre azonban a kis köztársaság belső ügyeire nem terjed ki. Az igazgató-tanács mostani elnöke *Thomas Asborne*, unitárius ember, ki tekintélyes vagyonával és magas pozíciójával állott ez új intézmény szolgálatába, hogy annak ügyét teljes diadalra juttassa

Jelenleg az ifjú köztársaságnak 100 fiú és 70 leány polgára van. Kezdetben a 10—14 éves gyermekeket vették fel, ma azonban 14 éven aluliakat és a 17 évnél idősebbeket nem fogadják el. A gyermekek orvosi bizonyítvánnyal igazolják, hogy testileg erősek, munkára alkalmasak.

A köztársaságban a nőknek és férfiaknak egyforma jogaik vannak, amelyeket nagykorúságuk elérése, a 16-ik életév betöltése után teljes szabadsággal gyakorolhatnak.

Az újonnan felvett polgár, kit teljesen a maga gondjaira bízunk, ha a magával hozott pénzét elköltötte, hamar megtanulja, hogy „*Munka nélkül semmit.*“ Öt órát köteles az állami iskolában tölteni, a nap másik részét tényleges munkával kell töltenie. Azt a foglalkozást, azt az iparágat választhatja, a melyikhez kedvet és

hajlamot érez, de a lakásáért, ellátásáért mind pénzzel fizet, amely pénzt egyedül két keze munkájával kereshet meg. Szemtől szembe ismeri meg itt a szigorú ekonomikus törvényeket és tapasztalja, hogy a „semmit munka nélkül“ elv szorgalmat és becsületes jellemet kíván.

A köztársaság polgárai házakba szét osztva és hét nagy szállodában élnek, ahol a lakásaikat, szobáikat erre célra alkalmazott személyzet takarítja és tartja rendben. A kis állam törvényei ugyanazok, mint New-York államéi, megtoldva még a saját maga alkotta lokális vonatkozásokkal.

Az elnököt évről-évre választják és idáig mindig fiú volt, de nem lehetetlen, hogy nő is legyen, aminthogy az alelnök jelenleg nő. A törvényjavaslatokkal a tanács foglalkozik s ha az elnök aláírja azokat, törvényerőre emelkednek. A kabinetnek három tagja van: az alelnök, a belügy- és a pénzügyminiszter, kiket szintén évenként választanak és akiknek a közegészségügy és a rendőri felügyelet is hatáskörébe tartozik. Az elnök nevezi ki a leány- és a fiú bírót, a rendőrfelügyelőket és a fegyőröket. A polgárok minden hónapban egyszer törvényhozó gyűlésre összejönnek. A bíróság hivatalos napja kedd este. A vádlottakat ügyvédek védik. Hogy valaki azonban ügyvéd lehessen, 10 korona vizsgadíj lefizetése mellett jogi vizsgálatot kell tennie, mert az állam törvényeinek alapos ismerete nélkül senki ilyen tisztséget nem viselhet. A kiszabott büntetéseknek olyan jellege van, hogy a fogoly jó igyekezettel és őszinte megbánással könnyen javíthat sorsán és meg is rövidítheti a büntetés idejét. A fogházból kikerült bűnösöket meleg emberszeretettel vezetik be újra a munkás társadalomba és nem róják fel jövőjének rovására múltjának levezekelt bűnét.

Az intézet fenntartási költségeihez az állam semmivel sem járul hozzá. Közadakozásból, alapítványok jövedelméből és néhány gazdagabb fiuért fizetett tandíjból tartják fenn. Keveset jövedelmeznek még a „polgárok“ ipari termékei is. Átlagos számításaleg „köztársasági polgár“ évi költségei 1200 koronát tesznek ki.

Egészséges, boldog az ifjabb köztársaságiak élete. A munka mellett bőséges alkalmuk van a szórakozásra, az önművelődésre. Vallási oktatásban is részesülnek, mely mindazáltal nem szorosan felekezeti irányú. Külön templomuk van, ahol a különböző felekezet papjai egymás után végeznek szolgálatot.

A George Junior Republic már ezalatt a rövid idő alatt is igen sok kiváló polgárt nevelt a társadalomnak. Vannak köztük sokan, kik teológiára, jogi, orvosi és mérnöki pályára mennek. Mások meg folytatják a telepen megkezdett iparágat, A közel multban a Cornell egyetem legkiválóbb hallgatója, az egyetemi ifjuság vezére, a George Junior Republic egyik régebbi polgára volt. Ebből is érthetjük, hogy az ifjabb köztársaság polgársága nem bélyegző senkire nézve sem.

A mozgalom többé már nem kísérletezés és az Egyesült Államok más államai is hasonló intézményeket kezdenek létesíteni, Természetesen csalódások, meglepetések itt is fordulnak elé, de határozottan kevesebb arányban, mint a régi javító intézeti rendszer mellett.

Tagadhatatlan, a Gorge Republic munkája, sok figyelemreméltó ideát ad a gyermek nevelés kérdésére vonatkozólag Megmutatja gyakorlatilag, hogy a serdülő gyermeknek nagy tehetsége van az önkormányzatra, s hogyha a maga megértésére utalják és nem automata gép módjára rángatják, a törvényekhez alkalmazkodik és állampolgári ideálokat valósít meg. Kipróbáltan igazolják, hogy serdülő ifjakat állampolgári kötelességeikkel megismertetnünk mindkét félre egyaránt üdvös. Nem volna-e szükséges ily reform bevezetése épen a jelen hiányos nevelési rendszerünkbe, amikor felnőtt 18 éves ifjak kilépnek az iskolából és semmi ismeretük állami és társadalmi kötelességeikről?

A George Junior Republic munkájában kifejezett gondolat mindnyájunkat közlelről érdekel, mint szülőket, mint nevelőket, tanítókat. Hogy bánjunk az akaratos, rosszra hajló gyermekkel és miképpen tehetjük lehetővé megfelelő környezet bekapcsolásával, helyesen díszciplinált szokásokkal és életideál példaszerű megérzékítésével azt, hogy a jó kerüljön felül és állandósuljon.“

Köszöntő.*

Irta: FÓZAN MIKLÓS.

Berde Mózsáról szól az ének...
Dicsőség Isten nagy nevének,
Jókedvibe, hogy nekünk adta őt,
— Az ős ugarban új barázdát szántva,
Arany kalászit gyűjtve garmadába —
A fejedelmi, áldott Jóltevőt.

Berde Mózsáról szól az ének...
Ha mi hallgatnánk, zengénének
A sziklabércek más-más nyelveken;
S a Muzsák berke, mint egy harci tábor,
Megittasulva lelke mámorától,
Himnuszba csapna győzedelmesen.

Berde Mózsáról szól az ének...
Eladdig akik éhezének,
A Megváltónak édes gyermeki,
Hús hajnalon most szednek égi mannát,
Haló porában áldva drága hamvát:
Mind-mind családja, vére volt neki.

Berde Mózsáról szól az ének...
Ki szószólója nemzetének,
Nehéz időkben paizsa, gyámola;
Fut, fárad, izzad: arca veritékén
Jólét fakadt a bujdosók vidékén,
Fölöttük — im! — a béke angyala.

* Az 1913. évi főtanácsron a Berde emlékére mondott pohár-
köszöntő.

*Berde Mózsáról szól az ének...
 Áldás adassék serlegének!
 Értünk, ki annyi keserű pohárt
 Fenékiig hajta — titkos áhitatban —
 Eltemetkezve égő áldozatban,
 Mint Parakletos új Pünkösdre várt.*

*Berde Mózsáról szól az ének...
 Ott künn, ma vajjon mit beszélnek
 A triumvirek bölcs tanácsiban? —
 «Élet-halál!... a Lenni vagy nem lenni!...
 Mert sirjainkban nem tudunk pihenni
 — Amint reméltük — nyugton, boldogan.»*

*Berde Mózsáról szól az ének...
 Áldozunk az ő szellemének:
 E hősi szellem a mi örökünk.
 Ha elfelednénk nyomdokába lépni,
 Koszorújába friss virágot tépni, —
 Oh, akkor — akkor... oh jaj, jaj nekünk!*

*Berde Mózsáról szól az ének...
 Húsz éve már, hogy hő szívének
 Végdobbanása minket melegít:
 Oltár e szív... Az emberszeretetnek
 Oltárán míg könnyeink peregnek,
 Hadd lássa népét, hálás gyermekit.*

IRODALMI ÉRTESITŐ.

„**A tudományos egyháztörténetírás.** I. főrés. Elvi prolegomena és történelmi áttekintés. Theologiai magántanári vizsgálatra írta Révész Imre. Kolozsvár. Stief. 1913.

Minden tudományos eljárás valamely határozott elvi álláspont elfoglalását tételezi fel. Az elvtelenség ide-oda kapkodás s végeredményben zür-zavart eredményez. Sokszorosan áll ez a történetírásra, amelyben a tetemesen fölhalmozódott anyag, a módszerek és szempontok sokasága mellett lehetetlen építő munkát végezni egy határozott irány megjelölése nélkül. Ezért mi nagy tisztelettel adózunk minden elvi álláspont s annak a megokolására irányuló minden törekvés iránt, még abban az esetben is, ha egyben vagy másban eltérő nézeteink vannak.

Nagy érdeklődéssel olvastuk a kezünk alatt levő mű első felét az u. n. elvi prolegomenát, amelyben az író „történetírás“ és „egyháztörténetírás“ alcimek alatt fejti ki a maga álláspontját. Készséggel állapítjuk meg, hogy fegyelmezett gondolkozással, határozott ön és céltudatossággal sorakoztatja nézeteit elvi álláspontja megokolására. Elvi álláspontja nem új, amint ezt maga is állítja, mert a *Böhm Károly*-féle axiológiában gyökerezik; de új az a törekvés, amely ezt a filozófiát a történetírás szolgálatába kívánja állítani. E szerint három értékelési mód van, u. m. a hedonisztikus, utilisztikus és idealisztikus. Ezek között legmagasabb az utóbbi, melynek alapja a szabad szellem méltósága. Föltétlenül magas nézőpontra emel ez az idealisztikus értékelés, amely valódi nemesiséget csak az „intelligenciában“ lát s minden embert, eseményt és jelenséget aszerint mérlegel, amint ez egyedüli és egyetlen érték kifejlődéséhez hozzájárul. De úgy gondoljuk, hogy az elvnek a történetírás egész vonalán való gyakorlati alkalmazása sok erőltetett magyarázatra és igazságtalan ítéletre vezet, bármennyire is kiterjesszük az intelligencia fogalmát.

Különben nagy élvezettel és helyesléssel olvastuk a könyvnek ama részeit, amelyekben a történet és történelem ismeretelméletét fejti ki, mert teljesen igaz az, hogy a történelmet az emberiség szellemi életének az összegétől elválasztani nem lehet s ideje, hogy a történetírás puszta évszámok s üres keretek tömkelege helyett magának az életnek legyen a tükre. Azonban igen helyesen figyelmeztet az író arra a különbségre, amely a „természettudomány“ és a „történettudomány“ között van. Az első tárgy a nem én, vagy a természet; a másiké az én világa vagy a szellem munkája. A mint különbség van a természet és szellem között, úgy a természettudomány és a „szellemi tudomány“ között is a határozott különbséget meg kell látnunk. Író a szellemnek minden munkáját a Böhm-féle alapfogalmak szerint „kultura“ néven foglalja össze s szerinte a tudományos historia nem egyéb, mint a fejlődés szempontjából vizsgálódó *kulturtudomány*.“ (22 l.)

Az elvi prolegomena második felében az egyháztörténetírásra vonatkozó nézeteit illeszti be az előző általános elvek keretébe. Azonban mivel az egyháztörténetírás közvetve csak a vallás mi-voltának az elemezése után érthető meg, ezért első sorban a vallás lényegét mutatja be axiológiai alapon. Az értékelés t. i. mindig bizonyos „mértéket“ tételez föl. Ez a mérték a mi „tökéletesség-ideálunk“, amely után igazodik mindig szellemünk alkotó tevékenysége. Maga a tökéletesség nem „külön valóság“, hanem „relativ viszonyjelző.“ De azért az értékességnek ez a „potentialis teljessége“ mindig úgy tűnik föl előttünk, mint tiszteletre és hódolatra indító „szentség.“ Ez a szentség „nem külön értéket jelent, csak a mindenkori legmagasabb értékek összességét.“ Az axiológiai tökéletesség feltételezi a tökéletességnek ontológiai formáját is. Így jutunk el az „ens perfectissimum ideájához vagy az isteneszméhez. Ezért író szerint: „Ahol van öntudatos szellem: ott van értékelés, ahol értékelés van: ott van tökéletességideál; ahol tökéletesség-ideál van: ott van vallás.“ (40 l.) Ez a fejtegetés az *Anselm*-féle ontológiai bizonyítékon nyugszik, s tulajdonképpen a „cur deus homo?“ okoskodásával mutatja ki, hogy a „megváltottság állapota“ nem egyéb, mint a tökéletes lény iránt érzett vallásos érzésnek egyik oldala. Az *Anselm* scholasztikus gondolkodásának a gyöngegségei eléggé ismeretesek. Mi sem tartjuk elég biztos fundamentumnak, hogy kizárólag arra helyezzük a vallásos érzés bizonyítását.

Azonban ott teljesen egyetértünk a szerzővel, ahol azt állítja, hogy a vallásnak nemcsak „fundamentális“ helye van a kultúra nagy összefüggésében, hanem „önmaga is terem sajátos kulturális alkotásokat,“ (41 l.) Ezekben a kulturális alkotásokban lesz a vallás történelemmé. Éppen ezért minden pozitív vallás megismeréséhez történelmi uton jutunk s viszont a vallás történelmi fejlődését bizonyos filozófiai alapon foghatjuk föl. Ami különösen a kereszténység történelmi megismerését illeti, ez csak akkor éri el a maga tudományos célját, „ha a keresztény vallás szellemi értékphaenomenológiájává válik.“ Az ilyenformán tetemesen megnövekedett történelmi mező kifejezésére semmiképpen sem alkalmas a közforgalomban levő „egyház történet“ szó, mert ez csak az egyháznak, mint jogi intézménynek és szervezetnek történelmi vizsgálatát jelenti. Holott a keresztény szellem még sok más alakban nyilatkozott meg. Éppen ezért az egyháztörténet szó helyett többet mondana: „A kereszténység története“ vagy „keresztény vallástörténet;“ sőt a reformáció óta tényleg ilyen irányban is fejlődik az egyháztörténetírás.

Végül az író történelmi áttekintés cím alatt éleslátású kritikai megjegyzések kíséretében mutatja be az egyháztörténetírás tipikus alakjait *Eusebiustól Baurig*, a tübingiai iskola mesteréig, akit ha egyes részletkérdésekben túl is szárnyalt az idő, de módszer tekintetében ma is ő vezet az egyháztörténetírás terén. Az a tudományos készség, éles megfigyelő tehetség, kritikai belátás és vallási érzelm, amely író ezen munkájában megnyilatkozott, följogosít arra, hogy a legszebb reményekkel várjuk az itt bemutatott elveknek módszeres kidolgozását és gyakorlati értékesítését. V. A.

„Unitárius Szószék.“ Az U. Sz. VIII-ik kötete is 353 oldal terjedelemmel megjelent. Nemcsak terjedelmében, hanem tartalmában is fejlődést és emelkedést tapasztalunk. Mindinkább közeledik ahhoz a céljához, hogy igehirdetésünkből az idegen szellemet kiküszöbölje, hogy templomainkba a mi korunk gondolkozását s a mi hitünk igazságait vigye be. A kezünk alatt levő évfolyam füzetekben 26 egyházi beszéd, minden ünnep nagyhetére, valamint az ünnepekre szóló imádságok és egy pár keresztelési beszéd van. A dolgozatok egyházunk tollforgató lelkészeitől valók, de hitünk szerint még nagyon sokan hiányoznak a névsorból. Pedig a lelkész-

körnek ez a vállalata igazán megérdemli, hogy anyagilag áldozunk s szellemileg munkálkodjunk érlette, hogy erőnket a szétforgácsolás helyett benne koncentráljuk.

Ennek az évfolyamnak legkiemelkedőbb jelensége a Németh István torockói lelkész imádságai. Nem csupán azért a termékenyséért, melyet ezen kiváló lelkészünk ezen a téren felmutat, hanem különösen azért a vallásos érzéssel párosult melegséért, amely imádságait jellemzi. Ez a vallásos melegség feledteti a külső formának itt-ott megnyilatkozó mesterkéltségét. Gondolatunk szerint ezek az imádságok más egyházak hasonló irányú irodalmi termékeivel is kiállják a versenyt.

Emeli az U. Sz. ez évi kötetének a tartalmát Simén Domokos is, akinek egyházi dolgozataiból 3 beszéd és egy imádság van benne. Simén a szószéken sem tudja levetkőzni a tudományos theologus jellegét. Ezért előadása nem eléggé közvetlen, de azért minden beszédében bőven van anyag, ami megfelelő formába öntve, nagy épülésére szolgál hűveinknek s tanulságára lelkészeinknek. Az unitárius lelkész kör mint a vállalat kiadója, *Böloni Vilmos, Deák Miklós* és *Ürmösi József* mint szerkesztők, elismerésre méltó munkát végeztek. Az U. Sz. előfizetési ára évi 6 korona, mely összeg *Böloni Vilmos* lelkész címére küldendő Székelyudvarhelyre. Ajánljuk különösen szétszórtan lakó hűveink figyelmébe, kik rendes istentiszteleteinken nem jelenhetnek meg. Ebben minden alkalommal találhatnak valamit vallásos szükségleteik kielégítésére V.

Iskola és jellem.*

Foersternek ez a könyve az ellen a már régebben felismert és felpanaszolt egyoldalúság ellen irányul, amely az iskolában egyedül és kizárólag az értelemmel foglalkozik s az érzelmi és akarati élet ápolását és fejlesztését nem tekinti feladatának. Kétségtelenül igaz, hogy a társadalomnak ez a panasza nagyjában és általánosságban helyes és jogosult. És nemcsak Németországban, hanem nálunk is ugyanazok az állapotok. Ez ellen az irány ellen

* Foerster Fr. V. Iskola és jellem. Adalékok az engedelmesség neveléséhez és az iskolai fegyelem átalakításához. Németből a 10. kiadás szerint ford. Bellaagh Aladár, Budapest. Kostyál Jenő kiadása. 1913. Ára 6 K.

kel harcra az a nagynevű pedagógus, kinek könyve már 10-dik kiadását érte meg. S ez a körülmény annyit mindenesetre mutat, hogy a művelt közönség áhítva lesi minden szavát s mint a szomjas föld a vizet, úgy áhítja és szomjazza megváltásként várt gondolatait.

Foerster az iskola egyoldalú értelmi művelése és képzése ellen kel ki, amelyben veszélyt lát, ha a lélek többi irányú életét, nevezetesen az érzelmi és akarati mozzanatokot elhanyagolja. Ennek az egyoldalúságnak következménye az a rövid, melegség nélküli, a nehézségeket kerülő és épen nem nevelő, hideg eljárás, amely zsinórmértékül az intézet fegyelmi szabályait veszi s kárhóztat és könyörtelenül megtorol minden cselekvést, amely annak nem felel meg és vele ellenkezik. Ez a megtorló eljárás elfojthatja ugyan a rossz elkövetését, de nem írtja ki az arra való hajlandóságot s a lelki készségeket nem állítja az erkölcsi cselekvés irányába. Holott helyes eljárással nem megtorolni, nem legyőzni, hanem megelőzni és meggyőzni kellene. És lehetne is, ha eljárásunkat nem a fegyelmi szabály, nem a katonai drill irányítaná, hanem az a papi és lelkeszi hivatásérzet, mely a lelkek gondozásában, megismerésében, fejlesztésében és irányításában találja életfeladatát.

Az a kifogásolt egyoldalú értelmi irány pszichológiai tudatlanságban is szenved. Azt gondolja, hogy az értelem és gondolkodás művelete önálló, önértékes munka. Pedig újabb meggondolások és elmélkedések azt mutatják, hogy az igazság megismerése és követése a jellem és akarat gyökérszálaiba fogózik s végső elemzésben tehát nem az értelmén fordul meg. Az »igazság lelkiismerete« túl útal az értelem korlátain s ferde nyomokon halad közoktatásunknak az az iránya, amely nem gondol a jellem nevelésével.

Ebből a legmagasabb szempontból vizsgálja mindazokat a kérdéseket, melyeket napjainkban a pedagógiai közvélemény felszínre dobott. Így a »nemi felvilágosítás« nem beszédeken, nem ismereteken mulik, hanem a jellem és érzelem forrásáig ható nevelés melegségének és önzetlenségének hiányán. Az alkohol elleni küzdelemben az

eredményt nem a magyarázatok, nem világos és érthető előadások biztosítják, hanem a nevelésnek az az ereje, mely az önmegtartóztatás, a mértékletesség, az önuralom erkölcsi tulajdonságait biztosítja.

Ez a gondolatsor a szerzőt természetszerűen vezeti át a katonai nevelés szemléletére. És itt a legújabb háborúk tanulságai alapján összehasonlítást tesz a francia és a német hadsereg fegyelme között. A francia demokrata szellem már behatolt a hadseregbe s eltörölte a feltétlen, a gondolkodás nélküli engedelmisséget. A német hadsereg még csak a vasfegyelmet ismeri. Egyik sem helyes, mind a kettő szélsőség. Mert engedelmisségnek szükségképpen lennie kell éppen a benne rejlő nagy erkölcsi nevelő erőnél fogva. Viszont a feltétlen fegyelem sérti az emberi méltóságot. Az a nevelési rendszer jó, amely, valahogyan megoldja az engedelmisség és szabadság, a meghódolás és emberi önérzet között való ellentétet. Még pedig úgy, hogy jogához jusson mind a centralizáló elvben rejlő nagy erkölcsi nevelő erő, mind az egyén emberi önérzete. Mert a külső fegyelem csak külső rendet teremt, de a lelkekben lázadást készít elő. A belátáson alapuló önmegadás, az önkéntes meghódolás a kormányzat elvének — csak ez fegyelmez bensőleg, csak ez az igazi értelme minden valódi autonómiának.

És csodálatos, mily kevéssé törődünk ma köznevelésünkben a fegyelem főfontosságú kérdésével. Mi csak felmerült esetekben és mindig csak felületesen foglalkozunk ezzel. Pedig jelentőségében sokkal előbbre való az összes oktatási kérdéseknél. Belátták ezt már a demokratikus gondolat igazi hazájában, Éjszakamerikában, ahol az ú. n. *school-city*ekkel (iskola-város) példát mutatnak nekünk arra, miként kell a fegyelmezés kérdését az összes többi nevelési kérdések tengelyvonalába, középpontjába állítani.

Feltűnő, hogy mennyire zavaros korunk pedagógiai gondolkodása, még pedig annak következtében, hogy nem tesznek különbséget az *egyéniesség* és *személyiség* között, sőt e két fogalom tartalmát értelmetlenül összezavarják. Amerikából indult ki az a gondolat, hogy nem kell en-

gedelmességet követelnünk a gyermektől, mert ez kiöli, megsemmisíti az akaratot. Ez a gondolkodás nem veszi észre az engedelmesség erkölcsi habitusának nagy jellemképző erejét s azt gondolja, hogy helyesen cselekszik, ha a gyermek szeszélyeinek és ötleteinek, makacosságának és akaratosságának meghódol. *Ellen Krey* és *Gurlitt* az erkölcsi alapfogalmak tiszta meggondolása nélkül hirdették először a kontinensen a szabadságra nevelést; de ők abban látják ezt, hogy a gyermek érzéki egyénisége a maga vágyaival és kivánságaival, ösztöneivel és akaratosságával, szeszélyeivel és ötleteivel szabadon és korlátok nélkül érvényesülhessen. Nem veszik észre, hogy ha szabadjára engedik az egyéniséget a maga vad ösztöneivel, elzárják a személyiség kifejlődésének útját. Ez a felfogás Rouseaunak abból a hírhedt gondolatából táplálkozik, hogy az ember kezdetben jó s csak a társadalom és a kultúra rontja meg. A lélek alaposabb vizsgálata azóta meggyőzött minket, hogy ez a felfogás nem helyes, hogy a lélek különböző jó és rossz diszpozíciókkal jó e világra s ha azt akarjuk, hogy a gyermeket belső, lelki szabadságra neveljük, személyiséggé nemesítsük, ép úgy le kell nyesnünk róla a rossz hajlandóságokat, miként a kertész lenyesi a rózsatöről a vad hajtásokat. S ha meg van tisztítva ezektől az érzéki elemektől, akkor kezdődhetik csak a személyiséggé nemesítés nagy munkája, mert csak akkor szabad és tiszta e cél felé törekvés útja. Ez akadályok elhárítása nélkül, sőt az ezeknek való meghódolással a felületen mozgó közvéleményt meglévesztik azok a pedagógiai Stürmerek és Drängerek, kiknek szavától hangos a pedagógiai irodalom berke. Ezek szabadítják fel a társadalomnak amúgy sem rokonszenvező szavát a hangos panaszokra és vádakra az iskola ellen. Ezzel pedig ártanak nemcsak az iskolának, ami itt kisebb jelentőségű volna, hanem első sorban magának a nevelésnek, amelyet szolgálni akarnak.

Foerster annak a gondolatnak a térfoglalását, hogy a gyermek akaratát, jobban mondva akaratosságát tisztelni kell, annak tulajdonítja, hogy a nők ellepték a tanítói pályát s ezt ebből a szempontból nem is tartja nagyon

szerencsés körülménynek. Igaz kétségtelenül és helyes annak a gondolatnak magva, de torzalakokban s téves formákban nyilvánul a nevelés gyakorlati munkájában. Igaz annyiban, hogy a szabadság nélkülözhetetlen tényezője az engedelmességnek, minden jellemkialakulás szegeletkövének. Mert az engedelmességnek önként, belátásból és szabad akaratból kell jönnie, különben nemhogy nevelője volna a jellemnek, de megrontója. De téves annyiban, hogy az akaratnak és a szabadságnak nem szabad akaratossággá fajúlnia, különben a személyiség, a lelki jellem uralma van veszélyeztetve. Ez az antinómia gyönyörű összhangzásba olvadt fel a kereszténységben, amely megtalálta a szélsőségek között haladó középsterű jellemnevelő útját.

A jellem szempontjából kifogásolnunk kell azt a mesterkedést is, amely játékká, mosolygó és csak derűt árasztó foglalkozássá akarja tenni az iskolai munkát, a tanulást. A munka nem játék. A mindennapi munka komoly és lelkiismeretes elvégzése nem csak az értelem dolga; a figyelemnek a dolgokra való kitartó irányítása az iskolázott, a fegyelmezett akarat eredménye s így a munka a jellem iskolája is. Ez pedig a legszentebb dolog, az iskola legelső hivatása s lelkiismeretlen minden olyan irányzat, mely a szent dolgokra vezető eszközök komolyságát veszélyezteti. Ez az irányzat csak könnyű, csak kellemes, kevés fáradsággal végezhető, a gyermek diszpozícióinak elébe jövő munkát ró rá a tanulóra, ami csak az önkéntelen figyelmet veszi igénybe. Pedig a jellemfejlesztés szempontjából sokszorosan értékesebb az a munka, ami a tudatos, önkéntes figyelem szándékos ráirányítását s hosszabb időn ott tartását vonja maga után.

Scharrelmann, a neves pedagógus, nagy hangon kel ki az ellen az elv ellen, hogy a kevesen hív voltak, sokra bíznak ezután. Csak ezt ne hirdessük, hiszen ez meghazudtolása a legelemibb matematikai és fizikai törvénynek. Ez a világ leghazugabb szálló igéje, mondja ő. De elfelejti, hogy a csekély dolgokban való lelkiismeretes eljárás, a rend, a tisztaság, a jelentéktelen részletek mindennapi felülvizsgálása és intézése az erkölcsi magatar-

lásnak olyan habitusát teremti meg, amely a legjobb alap az erkölcsi jellem kiépülésére. Mindezek az önmagunk fegyelmezésének apró módjai és eszközei, amely nélkül pedig nincs erkölcsi jellem.

Amerikában a *school-city*ekkel, az iskolai városokkal próbálják a jellemet nevelni. Mert ott az a felfogás, hogy az értelem minden művelésénél többet érő és elsőbbrangú munka a jellem képzése. Amaz e nélkül csak Mefisztókat termel. Ám a jellemképzés első lépése a felelősségérzet felkeltése. Ez a mi iskolai rendszerünkben lehetetlen. Ezért kis államokat alkotnak ezek az iskolák, melyek magukalkotta törvényekkel, maguk választotta vezetőkkel és hivatalnokokkal élnek, kormányozzák magukat s szolgáltatnak igazságot. És Foerster szerint kétségen felül áll, hogy ennek az irányzatnak az alap gondolata helyes. A felelősségérzet első bimbója, első hajnalhasadása a fesledező jellemnek. Állítsd a maga lábára a gyermeket, tedd őrévé a társainak a tisztaság tekintetében, hivatkozzál emberi önérzetére s látni fogod, hogy csodákat mível az emberi méltóság elismerése s a gyermek szabadságának ez a tisztelete. Az amerikai nevelés ez elveit és módjait meghonosították Svájcban s több németországi és osztrák iskolában s a szerzett tapasztalatok amellet szólnak, hogy jó eredménnyel és áldásosan alkalmazhatók.

Nil novi sub luna. Csakugyan igaz ez a régi közmondás. A magyarországi protestáns iskolákban az önkormányzati elv a lehető legnagyobb mértékben meg volt valósítva. S ha az iskolák az oktatás tekintetében hagytak is fenn kívánni valót, azt el kell ismerni, hogy jellemnevelés tekintetében hivatásuk magaslatán állottak s mai iskoláinkat messze felülmúlták. De jöttek az állami középiskolák s jött a felekezeti középiskolák részére az államsegély. A segély feltétele volt az állami tantervhez való alkalmazkodás. S ha a rendtartáshoz való alkalmazkodást kifejezetten nem követelték is a segélyezés ügyében kötött szerződések, az ezek végrehajtását ellenőrző s az állami felügyeletet gyakorló miniszteri megbízottak és kormányképviselők — amennyire lehetett — minde-

nütt az egyformásítást sürgették és szorgalmazták. Így történt, hogy a régi felekezeti középiskolák lassan-lassan elveszítették, vagy legalább elhomályosodni engedték sajátos jellemző vonásaikat, egyéni karakterüket; feladták évszázados régi rendtartásuk autonomikus jogait s megtörtént, hogy a felekezeti internátusok a gyorsan létesülő, de múltra s tradíciókra nem hivatkozható állami internátusok képére formálódtak át, amelyek pedig a tanulók társas életében az önkormányzatnak még szelét sem érezték.

Azonban legyünk igazságosak s ismerjük be, hogy az ifjúságnak ez a teljes autonómián alapuló élete az idők folyamán elfajult és vagy neveletlen durvaságokban vagy égbekiáltó igazságtalanságokban és pártoskodásban nyilvánult. A baj tehát megvolt; de gyógyítani akarván, a korszellem parancsára a fürdővízzel a gyermekket is kiöntöttük. S ez így történt széles Magyarországon. Már észre is vették a fejlődésnek ezt a téves irányát. Már fel is panaszták, hogy az állami iskolázás uniformja kedvéért sok értékes tradícióról és sajátosságról mondtak le a felekezeti középiskolák. S ez jó jel, mert azt mutatja, hogy már gondolkozni kezdenek a fejlődés egészségesebb iránya felé terelésről. A diáki életnek ez a belső autonómiája, amelyet Foerster külföldi bevált példák alapján hangsúlyoz, helyes útnak és eszköznek látszik a jellemnevelés szolgálatában s nekünk intő jel, hogy az évszázados protestáns iskolázásnak értékes intézményeit és tradícióit megvizsgáljuk s a mai viszonyok szemmeltartásával módosítsuk, de ne engedjük kiveszni és megsemmisülni.

Nagy élvezettel és sok okulással olvastuk Foersternek ezt a könyvét, amely nem rendszeres, csupán adalékokat kíván szolgáltatni az engedelmességre való neveléshez s fel akarja hívni az illetékesek figyelmét arra, hogy az iskolai fegyelmezés módját gyökeresen át kell alakítani. Egy dologban azonban nem érthetünk egyet a szerzővel. A tanulók közös életét, amilyen az internátusokban foly — a jellem és erkölcsnevelés szempontjából egyoldalúan s ezért igazságtalanul ítéli meg. Ennek

a közös társas életnek nem látja semmi előnyét, csupán hátrányát. »Veszedelemes tévedés«-nek mondja, ha azt hisszük, hogy az iskolai élet nevelő hatású s nagy gaudiummal idézi Nietzschét, aki azt mondta, hogy »a közösség közönségessé teszi az embert«. A társaság hatása — szerinte — az egyénre csak abban nyilvánul, hogy a jó ösztönöket és erkölcsi hajlamokat visszafojtja, hazugságra nevel, a nemiek és szeszés italok dolgában a jobb érzésűek félnek gyáváknak, szelideknek látszani durvább társaik előtt, félnek a rossz példa nem követésének következményeitől, a kigunyoltatástól. Szóval Foerster csak a rosszak hatását látja a jókra. És ebben van az egyoldalúsága és igazságtalansága. Csak olyan társaságokat láthatott, ahol a rosszra hajlók érvényesülhettek. De ezt általánosítani nem szabad, éppen a jellemet nevelőtől volna nagy hiba. Nem tud-e elhinni olyan társaságot is, ahol a jók vezetnek, ahol a társaság jó közszelleme érvényesül s ahol a gyomot és gazi éppen irtják s érvényesülését minden módon lehetetlenné teszik? És nem volt-e dolga olyan diáki társasággal, ahol a gyöngéket az erősebbek védik, támogatják, a szegényeket a jobb módúak segítik, ahol a humánus és szociális erkölcsi vonások kifejlődésének és megerősödésének legalkalmasabb és legkedvezőbb termőtalaja éppen a közösség. Foerster a környezetnek csak lélekrontó hatását látja, a kereszténység lebegvén szeme előtt s annak aszkétikus emberideálja. S közben elfeledkezik arról, hogy a jellem nem a magányban, nem a fenséges egyedüllétben, hanem az élet zajában fejlődik. S nem veszi észre a közös élet hátrányai ellen való hadakozásában, hogy életgyökerében támadja meg azt a fát, a jellemet, melynek megnevelésétől várja egy jobb kor hajnalhasadását.

Foerster divatos pedagógus. Nem Régi Budapesten nagy közönség előtt a napi lapok jóakaratan magasztaló, de hozzá nem értő értesítései szerint nagy hatással tartott előadást korszerű nevelési kérdésekről. Érdekes és tanulságos fordulatokban gazdag az élete. Szociológiai kutatásokkal kezdte s a pedagógia mentő révébe futott be. Szabadgondolkodónak indult — egyház- és vallás-

ellenes tendenciákkal s ma csak olyan nevelést lát jónak, amely a szó legjobb értelmében vett cura pastoralis, a lelkek gondozása, jóakaró nevelése, fejlesztése.

A nevelés és iskola kérdéseivel foglalkozók bizonyára okulással és élvezettel fogják a könyvet tanulmányozni.

Dr. Gál Kelemen.

Basta György hadvezér levelezése és iratai (1597—1607.)

Hazai és külföldi levéltárakból gyűjtötte és közrebocsátja dr. Veress *Endre*. II. kötet 1602—1607. XXXII. † 968. I. 1913 Ára 24 kor. Kereken 1000 lap az a hatalmas izmos kötet, mely a M. Tud. Akadémia kiadásában a M. Tört. Emlékek sorozatában mint az új okmánytárak 37. kötete nem rég megjelent. A kiadvány első kötete 963 oklevelet, a második ezernél többet, a kettő együtt 2089 oklevelet és kivonatot foglal magában, s minden irányban lehető teljes gyűjteménye a zordon és gyászos emlékü katonáról hátramaradt emlékeknek. Közrebocsátójuk 22 évi különböző külföldi és hazai levéltári kutatása alatt gyűjtötte össze ezt a nagy anyagot. A politikai történetre és Basta céljainak, feladatainak és jellemének megismerésére a külföldről gyűjtött anyag belőle hasonlíthatatlanul kevesebb a hazai levéltárak általánosabb szempontból legnagyobb-részt kisebb jelentőségű anyagánál. Amazok csaknem mind tervek, emlékiratok, kérések és tudósítások, ezek tulnyomóan rendeletek, kiváltság és oltalomlevelek s inkább a családi helytörténetre értékesek. Az a kép, amit mindezekből Bastáról nyerünk, semmivel sem mutatja őt jobbnak vagy rosszabbnak, mint a milyennek eddigi forrásaink és számbavehetőbb feldolgozásaink alapján ismertük. A gazdag adatgyűjtemény mellett azonban úgy vagyunk vele, mint midőn egy régi fényképet nagyítóval vizsgálunk. A kép ugyanaz marad, de részleteit tisztábban megfigyelhetjük s világosabban látjuk. A kötetben unitárius vonatkozású anyagot is találunk. A 971. számú oklevél 1602-ből arról a gyulafehérvári házról szól, mely utóbb Kolozsvár város tulajdonábi részben kolozsvári egyházközségünk kezére került. A XVII. századi történetre egyházközségünk levéltárában további adatok vannak. Az 1148. sz. oklevél Torockay Máté püspökünk megerősítését tartalmazza méltóságában. A közlés záradéka azonban tévesen helyezi az oklevél eredetijét kollégiumunk könyvtárába. Tényleg egyházközségünknek *kollégiumunk*

épületében őrzött levéltárában van Unitárius vonatkozású a kötetben az utolsó 2089 sz. oklevél is. Ez Basta címeradománya és mentesítése gerlai (Szamosujvár) Szász, másként Görög János és testvére Péter részére 1602 december 20-ról s mint unicum kolozsvári egyházközségünk levéltárának egyik nevezetessége. A kötet külső kiállítása, tartalomjegyzéke, névmutatója mintaszerűek.

Kelemen Lajos.

KÜLÖNFÉLÉK.

Az unitarizmus és az egyéniség.

Az unitárius lelkészkörnek 1913, okt. 25-én Kolozsvárt a kollégium disztermében népes és tartalmas gyűlése volt. A gyűlésen Kisgyörgy Sándornak gazdag lelkészi tapasztalatokon nyugvó felolvasása után egy igen életbevágó elvi kérdés fölött volt magas nivón járó vitatkozás, amely az unitarizmus és az egyéniség kérdésének a tisztázása körül folyt. A vitatkozásra Lőfi Ödon bölöni lelkész felolvasása adott alkalmat, aki tartalmas felolvasásában a kérdést úgy oldotta meg, hogy „az unitarizmus az egyén vallása.” Sajnáljuk, hogy terünk nem engedi meg a felolvasásnak ebben a füzetben való közlését. Az eszmecsere a felolvasás gondolataiból indult s tanulságosabb volna olvasóinkra, ha előbb a felolvasást, azután a hozzászólásokat közölhetnők. De azt hisszük, hogy ugysis az ügynek teszünk szolgálatot, midőn a hozzászólások lényeges tartalmát a következőkben ismertetjük. Nekünk, a kik az értekezleten elejétől végig jelen voltunk, az volt a benyomásunk, hogy a lelkészkör hosszú évek annyi vajudása és kevés értékű szervezeti kérdések tárgyalása után tulajdonképen most találta meg igazi munkamezejét. Ha ezen a munkamezőn a mostani kezdethez méltóan fog munkálni, a lelkészi kör nem hiába alakult. S nem akarunk egyáltalában nagyot mondani azzal, ha megemlítjük, hogy a tárgyalás alatt a régi hitvitázó nagy zsinatok elevenedtek fel emlékezetünkben. A három és fél napig tartó tanácskozások közül — úgy hisszük — ez a vita volt a legtöbb építő és felemelő hatással a résztvevőkre.

Dr. Boros György: A felolvasás lényegével egyetért, de meg akarja világítani, mint érti azt.

Az emberek könnyen összezavarják a megszokott szövegeket az eszme lényegével. Már a felolvasásban olyan elemek vannak, amelyeket jó tisztán látni. „Az unitárius vallás” alatt soha senki nem ért egyéni vallást, mert az

egy történelmileg kifejlődött hitrendszerrel jelent. Aki a kérdéseket érdemileg tárgyalni szokta, tudja, hogy az unitárius vallásban nagyon kevés tételbe összefoglalhatóak a hit kifejezései. Némelyek elégségesnek tartják ezt az egyet: Hiszek egy Istenben. Mások öt tételbe foglalják össze. Akárhány tagból állanak az ilyen meghatározások, arra valók, hogy tájékozhatunk másokat a mi vallásunk felől, de azt nem jelentik, hogy minden egyén megelégszik ezekkel, vagy a hozzájuk hasonlókkal.

Ha megfordítjuk a tételt és azt mondjuk: az egyén vallása unitárius vallás, sokkal közelebb járunk az igazsághoz, mert ez azt jelenti, amire Dávid Ferencz építette reformját: a hit Isten ajándéka. Mindenkinek az az ő igaz egyéni hite, amit neki az Isten ajándékoz, vagy a biblia régebbi kifejezése szerint: amit Isten kijelent, „mert amit az emberek Isten felől tudnak, nyilván van ő bennük, mert az Isten kijelentette nekik“. Ez azt is jelenti, hogy az unitárius fölfogás szerint senkit sem szabad zavarni az ő egyéni hitében és meggyőződésében. Meg kell becsülni a meggyőződést.

De mindamellett is, hogy az egyéni hit és meggyőződés oly nagyon becses, mert ezen épült föl az unitárius vallás, nem volna helyes azt következtetni, hogy az egyéneket, tehát mindenkit a maga mentére kell hagyni a vallás dolgában. Luther is a hitre épített, de egészen más volt a fölfogása, mert ő a Krisztusban, az ő megváltói szerepében való hitet értette alatta. Ezzel azt akarja elérni, hogy az egyházzal, illetőleg az egyház földi helytartó fejedelméről elterelje a figyelmet. Az írást is elvetette, ha nem a Krisztust prédikálta.

Dávid Ferencz az egyéni hitet értette, de ő az írást magyarázó és megvilágosító lelket, a hit dolgában a lelkiismeretet, a bölcs megfontolást tartotta szükségesnek és nélkülözhetlennek.

A reformáció a tömegvallás ellen irányult. Az ellen, ami a ritus körében fejlődött ki s az egyén vallását a hit nélküli cselekedetekre szorította, mert ez a lelket megfosztotta önmagától, az embert a lelkétől. A lélek üdvözülése mindentől függhetett, csak magától a lélektől nem.

Ha ki akarunk szabadulni ebből a dilemmából, vissza kell mennünk Jézushoz, hogy lássuk, hogy tudott ő valláshoz, az egyén vallásához jutni. Úgy, hogy a lelkét kiszabadította a hit és cselekedet-formák nyűgéből és elment egyenesen az Atyához. A lélek, az olyan nagy lélek, amilyen neki adott, meglátta az atyát és megértette az atya akaratát. Jézusnak volt egyéni vallása. Ez juttatta őt ahhoz a boldogsághoz, amely az Isten meglátásában áll. De még sem azt mondotta, hogy legyen meg mindenkinek a maga vallása, hanem azt mondotta: kövessetek engemet és én megmutatom nektek az atyát, mihelyt megtisztul a szívetek és olyanok lesztek, mint a kis gyermekek.

Mi azt mondjuk, hogy a mi vallásunk legközelebb áll a Jézuséhoz. Azt is kell mondanunk, hogy ennek a vallásnak van evangéliuma, amelyet apostoli buzgósággal kell hirdetni, hogy akik sötétségben járnak, lássanak nagy világosságot. Lássák meg, hogy minden lélek eljuthat Istenhez s az atya közönségét megérezvén, érezze, hogy ennélfogva egyik vagyunk s ennek alapján lehetséges a hitnek az az uniója, amelyet Dávid Ferencz hirdetett, de amelyet csak most kezd megérteni az emberiség. Megérti és élvezi azokon a gyönyörű összejöveteleken, amelyeknek mindenike az első pünkösöd hatását gyakorolja a lelkekre.

Kiss Sándor lelkész: Az utolsó öt év alatt egyházunkban sok félreértésre adott okot az egyéni hit erejének és fontosságának hangoztatása az egyházi szervezet erejének túlbecsülésével szemben. Szóló is azok közé tartozik, akik ezt hangoztatni szokták.

A félreértések inkább az egyéni hit kiemelésével járható következmények félremagyarázásaiból és rémképeiből származnak. Valahányszor írjuk, vagy mondjuk, hogy az egyéni meggyőződés ereje elsőrendű érték a szervezet erejével szemben, mindannyiszor azok, akiknek ereje és egzisztenciája a szervezetben nyugszik, felszisszennek, hogy ez egyjelentésű az anarchiával, fegyelmetlenséggel, a hatósági engedelmség megtagadásával. Ez azt jelenti, hogy mindenki szabadon, tetszése szerint adminisztrál, ha kell reformál stb. Ezeket a következtetéseket pedig csak az uralomvágy szenvedélye sugalmazhatja, de a józan értelem nem. Mert hiszen vitán felül áll az a tény, hogy az egyházi szervezet nem öncél, hanem eszköz magasabb célok szolgálatára, amelynek fontosságát nem lehet kicsinyelni.

Itt egyszerű értékcsereőről van szó, amely az egyháztörténelemben már többször ismétlődött. A meggyőződés erejének, valamint a szervezet fontosságának az elbírálásánál az elsőrendű értéket szóló az egyéni meggyőződésnek adja, de mindjárt utána teszi a szervezet fontosságát.

A protestantizmusnak nagy hibája az, hogy a római mintára készített szervezetben az egyéni meggyőződés erejét eltompította, kétségtelenül azért, hogy a szekták szaporodását megakadályozza. Ha kellett is ez bizonyos fokig, de a legcsekélyebb túlhajtása ennek éppen létjogosultságát támadja meg. S hogy sok protestáns ifjú a reverzálist minden nagyobb lelkiismeretfurdalás nélkül adja meg, az annak tulajdonítható, hogy a nevelésben ez az individuáлизmus elvesz.

Józan Miklós: Az unitarizmus az egyén vallása, szemben a tömegvallással, amely intézményeivel megköti annak további fejlődését. Ám az unitarizmusnak is, ha nem akar elveszni a filozófiák váltakozó rendszereiben, külső szervezetre szüksége van, amint azt a körülöttünk tündöklő ősök* is bizonyítják, akik annak idején életet és vért áldoztak az unitarizmusért. Ez a tradíció minket is kötelez. S a már szabadabb korszak ugyancsak int, hogy amit ők számunkra megőriztek, veszendőbe menni ne engedjük. Az unitarizmus nem köti meg az embert hitében és lelkiismeretében. Csak a merő szubjektivitás helyett objektív kialakulást követel. Az unitarizmus az egyén vallása, midőn az univerzumot egy nagy egésznek, az emberiséget egy óriási egyéniségnek, múltat, jelent, jövőt az örökkévalóság jegyében állónak tekinti s felülemelkedve a kicsinyes felekezeti korlátokon, minden embert testvérként fogad keblére. S legmagasabb ideálja az isteni fiúság hatalmas revelációja: „Én és az Atya egy vagyunk!” Vallása és világnézete, hite és meggyőződése minden felvilágosult embernek. Mint ilyen, ápoljuk, szeresük és hirdessük a mi vallásunkat jó és rossz időben.

Csifó Salvmon: A felolvasás címe a-, hogy az unitarizmus az egyén vallása. Nézete szerint e tételnek megfordítva kellene állania, vagyis úgy, hogy az egyén vallása unitarius, mert ha az életet, az embereket, az

* Célzás a díszterem relief-képeire.

egyéneket külön-külön vizsgálja, s az embereknek vallásos nézeteit csakis önmagukban és mindentől eltekintve, egyéni életük megnyilatkozásában kutatja, azt látja, hogy az az igazság, hogy az *egyén vallása unitárius*. Érti ezalatt kinek-kinek felépített hitnézetét. Szerinte ugyanis, nagy különbséget kell tenni a *hit, a vallás, a felekezet és egyház között*. A *hit* mindenkinél sajátos egyéni meggyőződése, melyet felépíteni segíthet ugyan minden embertársunk, környezetünk, a felekezet vagy egyház, értelmi tehetségünk, felvilágosodásunk, esetleg befolyásolhat a babona, előítélet is, de azért mégis oly sajátos tulajdona az embernek, hogy alig akad két egyén, akinek hite teljesen megegyezne mindenben. Az ily egyéni hitet pedig mélyebb vizsgálódásra, csaknem mindenkinél *unitáriusnak* látja. Mert más dolog a *vallás*, mely az egyéni, esetleg társulati hitnek — mely nem mindig azonos — a külső megnyilatkozása. És más dolog, ha *felekezetről*, vagy éppen *egyházról* beszélünk. Ezek már hit által létrehozott szervezetek, melyekben soha sem kell és szabad azt keresnünk, hogy minden egyes tagnak a hite azonos és teljes mértékben fedi a felekezetek vagy egyházak által nyilvánosságra adott hittételeket. A felekezetek, egyházak szervezkednek általok elismert bizonyos hitbéli igazságok terjesztésére és ezzel kapcsolatos célok elérésére, tehát életműködésre, hatalom gyakorlására és érvényesülésére, önmaguk választván meg erre eszközeiket. A felekezetek és egyházak egyéneinek hite, sőt felfogása sem mindenben egyezik meg. Áll ez különösen a róm. kath. egyház tagjaira, még ha a feltétlen hívés is kötelező rájuk nézve, mert a külső kötelezettség, sőt kényszerítés még nem dolgozza egészen át a belső életfolyamatot is.

Már most, ha én vagy bárki is egy felekezetnek vagy egyháznak tagja, az csak azt jelenti, hogy az én egyéni hitem hét vagy nyolc, esetleg kevesebb részben, egyezik az illető felekezet vagy egyház által megállapított, elfogadott hittételekkel és ezért ehez vagy ahhoz a felekezethez csatlakozom. Azokra a nézetekre, illetve ama hitemre vonatkozólag pedig, melyekben nem oszthatom az általánossal, alávetem magamat, nézetemet, hitemet az általánosnak. Vagyis 7 vagy 8 alkalommal hirdethetem az én lelkem igazságát, míg 9 vagy 10-szer csendes nyugalommal tűröm, az *egység* kedvéért, a mások — általam bár el nem ismert — hirdetett igazságait. Kölcsönös megegyezésen, hogy ne mondjam, kölcsönös paktumon nyugszik az egyház léte és szervezete. Azt nem mondhatom, hogy az egyházak hite unitárius, de azt ismételten fentartom, hogy a felekezetekben, az egyházakban az egyének hite túlnyomó részben unitárius.

Hogy pedig ez az egyéni hit nem nyilatkozhatik meg külsőleg úgy, a mint várnók és kellene: az hazánk sajátságos törvénycinek tudható be. Nálunk ugyanis, minden vallásszabadságunk mellett is, *bevett egyházak* és *elismert felekezetekről* szól a mindnyájunkat, mint állampolgárokat, kötelező törvény. S minden egyháznak bemutatott confessiója ismeretes, sőt helybenhagyott az állam által s egész a legújabb időkig felekezetben kívüliekről beszélni nem lehetett. Így köteles volt mindenki egyik vagy másik egyházhoz csatlakozni s egyéni hitét itt vagy ott az általánosnak bizonyos mértékben alárendelni. Ami megszülte aztán az érdekek szolgálatát is. Mindez azonban nem változtat azon, — bármely egyházhoz tartoznak is az emberek

— hogy fenn ne tartsam azt az általam igazságnak ismert tényt, hogy *az egyén vallása unitárius*.

Lőrinczi István: Tiltakozik az ellen a felfogás ellen, mintha azok, akik az egyén vallására helyezik a fősúlyt, nem becsülnék kellőképpen az ősök emlékét. A mult iránt nagy kegyelettel viseltetik. De éppen a mi őseink emléke követeli, hogy ne álljunk meg ott, ameddig ők eljutottak, hanem a reánk hagyott szent örökséget fejlesszük tovább, hozzájuk méltó eréllyel és bátorsággal. A fejlődésnek ne csupán elméletileg legyünk hívei, hanem vonjuk le annak a gyakorlati következményeit is. A fejlődésnek legfőbb biztosítóka az egyének teljesen szabad hite, meggyőződésüknek bátor hirdetése. Ezért ő is hirdeti, hogy az unitarizmus az egyén vallása.

Ferencs József püspök: Örömet fejezi ki, hogy a lelkész kör közgyűlésében részt vehet s ez örömet fokozza az, hogy amint látja, a lelkész kör megtalálta azt a tét, amelyen úgy a maga, mint az egyház érdekében hasznos munkásságot fejthet ki. Erről tanuskodnak azok a felolvasások, amelyek itt elhangzottak s amelyekre több oldalról kijelentett elismerés mellett, figyelemreméltó megjegyzések is tétettek. A maga részéről sem mulasztotta el a felolvasásokért elismerését nyilvánítani, valamint azokból kiindulva s azokhoz kapcsolva néhány észrevételt tenni.

Lőfi Ödön felolvasásában — úgymond a püspök — az individualis vallás jogosultságát tárgyalja s arra kiváló nagy súlyt helyez. Felolvasása tartalmas és szép is volt, de nézete szerint az individualis vallás jogosultsága ma nem is kérdés tárgya. Ugyan ki akadályozhatja és tilthatja ezt meg? Az újabb időben még az országos törvény is gondoskodik arról, hogy ha valaki az ő individualis vallásával nem tud behelyezkedni egyik vagy másik egyház által megállapított hitvallás keretébe, felekezetenkívülivé lehet.

Más kérdés azonban, hogy individualis vallással lehet-e egyházat alapítani? Úgy-e, hogy nem lehet. Ezért, aki valamelyik egyházhoz akar tartozni, köteles és kénytelen is az az által megállapított hitvallást elfogadni s azért az ő individualis vallását, vallásos nézetét egy s más pontra nézve alárendelni s kiegyeztetni az ő egyháza hitvallásával, amint ezt dr. Boros György s különösen Csifó Salamon afiai felszólalásaikban oly meggyőzőleg kifejtették és megmagyarázták.

És itt a püspök kapcsolatosan érintette a keresztelési formula megváltoztatása, az áldozó csütörtök eltörlése s egy újabb káté írásának szükségessége iránt egyházi lapjainkban fel-fel hangzott kívánságokat, valamint általában lelkészeinkben észlelhető bizonyos hitjavítási hajlamokat; amire nézve megjegyezte, hogy nem veszik-e észre, hogy ezzel maguk alatt vágják le a lát. Mert nem hiszi, hogy egyetlen lelkész is lenne, aki nem egyszer, de többször is hivatkozott volna prédikációiban arra, hogy a mi unitárius vallásunk kiállja a józan ész bírálatát és megnyugtatja a lelkiismeretet is. Mit akarnak hát reformálni hitelveinken? Ami a Kátét illeti, amely az egyházi hatóság helybenhagyásával adatott ki s van használatban, most midőn közelebbről 9-szer adta ki, sem talált benne semmit, amit abból ki kellene hagyni vagy módosítani igényelne hitnézeteinknek a tudomány előhaladásával összhangba hozatala végett. Pedig szabadelvű gondolkozásának, úgy véli, elég jelét adta 50 évet meghaladó egyházi szolgálata alatt. Nem akarja ezzel azt

mondani, hogy jobb Kátét s a szintén általa írt és tankönyvül használt „Hittan“-nál jobbat mások nem írhatnak: sőt kívánja, hogy írjanak is. De hitelvi tartalmuk azoknak sem lehet más, ha az Unitárius Káté és Unitárius Hittan címet igénylik maguknak.

Még kevésbé tudja a püspök helyeselni a keresztelési formula megváltoztatása és az áldozó csütörtök eltörlése iránt felhangzott kívánságokat; sőt ezekre nézve határozottan kijelenti, hogy úgy a keresztelési formula megváltoztatását, valamint az áldozó csütörtök eltörlése iránt felhangzott kívánságokat nem tekinti egyebeknek, mint az individuális vallásos meggyőződés egy-egy céltévesztett nyilvánulásának, amelyek legalább addig, míg ő a püspöki székhelyen ül, egyházunkban érvényesülésre nem számíthatnak. Mert csak egyházi legfőbb hatóságunk, az egyházi főtanács határozataival érvényesülhetnek. Egyházi főtanácsunkat pedig hitviták színhelyévé tenni, nem hiszi, hogy ma valaki óhajtaná. Ehhez képest egyben figyelmezteti is e lelkészeket, hogy tartsák magukat szorosan azokhoz; mert ellenkező esetben kénytelen lenne a legszigorúbb eljárást alkalmazni azokkal szemben, akik individuális vallásos meggyőződésükből indulva ki, egyházunk megalapítása óta megállapított és gyakorolt keresztelési formuláját megváltoztatni megkísérelnék s az áldozó csütörtököt, ezt az általános keresztény ünnepet ünnepnapnak tartani elmulasztanák. Általában ne ambicionálják lelkészeink magukat azzal, hogy unitárius vallásunk reformálására vannak hivatva, mert amint előbb is mondtá, a mi unitárius vallásunk a józan ész bírálatát kiállja s a ielkiismeretet is megnyugtatja. Különbön is melyik egyházat látják, hogy önmagával meg hasonolnák s hittételeit vita tárgyává tenné? Pedig a szentháromság, az erendő bűn, Krisztus megváltói munkájának értelmezése, erre mindinkább alkalmas lenne, mint a mi egyszemélyű Istenben való hitünk s Krisztusról való felfogásunk. S ha van a mi vallásunkban is, a mi talán még tisztább felfogást és világosabb értelmezést igényelne, az magától bekövetkezik, mint ahogy a víz, ha zavaros, tovább folyásával megtisztul anélkül, hogy rostát, vagy szűrőt kellene alkalmaznunk megtisztításához. Példa erre minden vallás a múltban szintűgy mint a jelenben.

Kisérjék figyelemmel lelkészeink — ezzel végzi beszédét a püspök — a theológiai mozgalmakat s legyenek szorgalmas munkásai ők is az egyházi irodalomnak, de ne törjék fejüket annyira a hitjavításért, mint inkább unitárius hitünknek megerősítéséért hiveikben és a gondjaikra bízott gyülekezetben. Lelkészkörük is szolgáljon ezen munkásságuk fejlesztésére. Közöljék itt egymással tapasztalataikat a gyakorlati lelkészek minél sikeresebbé tétele iránt, mint ahogy ezt ma Kisgyörgy Sándor affia tette igen szép és tanulságos felolvasásában. Kicsiny Sionunknak ne gyengítése, hanem építése legyen mindnyájunknak főtekrvése. Isten áldása legyen e munkásságukon.

Vári Albert elnök: Kijelenti, hogy a szőnyegen levő kérdés nem olyan természetű, hogy abban konkrét határozatot kellene hoznunk. Azonban úgy a szép felolvasás, mint az annak nyomában megindult és lefolyt vita nagyban hozzájárult az unitarizmus és az egyén kérdésének a tisztázásához. A felszólalások végső eredményét így összegezheti: Az unitarizmus a legteljesebb szabadságot enged az egyéniség megnyilatkozásának. Azt semmivel korlátozni nem akarja. Azonban az egyéniség igazi hite és meggyőződése

csak történelmi alapon fejlődhetik ki. A történelmi alapot figyelembe venni s egyéni hitét arra építeni, minden jó untáriusnak kötelessége.

Egyházi főtanácsi ülések. A főtanács jelen évi október hó 26., 27. és 28. napjain tartotta meg üléseit a tagoknak élénk érdeklődése mellett. Az ülést főtitelendő Ferencz József püspök úr tartalmas elnöki beszéddel nyitotta meg, utána Józan Miklós egyházi közügyigazgató szép imádsággal kérte isten segedelmét a tanácskozások folyamára is. A terjedelmes tárgysorozat egyes pontjai higgadt komolysággal tárgyalattak le. A püspök, E. K. Tanács és jószágfelügyelőség évi jelentései megnyugvással vétettek jóváhagyó tudomásul. A megilletődés érzelmeit keltette fel id. Br. Daniel Gábor tiszteletbeli egyházi főgondnok levele, melyben köszönetét fejezte ki az elmúlt évi főtanács üdvözlétéért, az őt és családját ért királyi kitüntetésért. Sajnálatlaltal és lankadatlan buzgó működésük elismerése mellett vétetett tudomásul Ürmösi Kálmán esperes, László Domokos és Iszlay László egyházköri felügyelő gondnokok lemondása s sikeres munkálkodásuk méltánylásául Ürmösi Kálmánnak tiszteletbeli esperesi s László Domokos és Iszlay Lászlónak tiszteletbeli egyházköri f. ü. gondnoki cím adatott. Örvedetesen fogadtatott Bálint István és nejének a fűzesgyarmati egyházközség javára tett 5000 kor. alapítványáról előterjesztett jelentés. Az évi pénztárvizsgálatról, a tordai megszünt gimnázium vagyoni ügyeiről, az egyházi közpénztár, a székelykereszturi gimnázium új épületének építése ügyében, 1911. és 12. évi főtanácsi bizottság általános jelentésére beterjesztett jelentések elfogadtattak és a szükséges további intézkedések megtétele az E. K. Tanácsra bízott. Örvedetes megnyugvást keltett, hogy a székelykereszturi gimn. új épület építése szépen haladt előre, s ha akadályok nem merülnek fel, az 1914—15 tanévben az új épületben kezdik meg a tanítást. A Bedő Albert és Benkő Mihály egyh. tanácsosok által kitűzött pályadíjakat Kovács Lajos lelkész nyerte meg s élénk óvációk mellett vette át a díjakat. A jószágfelügyelőségi szabályzat olyképen módosított, hogy az elnök 2000 kor., a tagok egyenkint 1000 kor. s jegyzője 400 kor. tiszteletdíjat élvezzen. Az E. K. Tanácsi irodán irodatiszti állás szerveztetett s az állás betöltése az E. K. Tanácsra bízott. Az 1902—1910 években nyugalmazott lelkészi özvegyek nyugdíjának lehető emelésére módott találni fölhívatott az E. K. Tanács. A kolozsvári egyházközségtől megvásá-

oltatott az egyik lelkészi házastelek. A segesvári, petrozsényi, fogarasi és brassói lelkészi állások évi javadalma meghatározott. Élénk érdeklődéssel tárgyalatott és mondatott ki a marosvásárhelyi és maroszentkirályi társsegyszékek egyesítése marosvásárhelyi anyaegyházközség név alatt. A székelykereszturi gimn. tanárok fellebbezését a tanárok mellékfoglalkozását illetőleg elutasította a főtanács, kimondva, hogy nyereszkeskedő pénzügyvezetéseknél tanáraink nem vállalhatnak mellékfoglalkozást. Ürmösi Kálmán, Geréb Sándor, Pap Sándor és Halmágyi Károly lelkészek, saját kérésükre buzgó szolgálataik elismerése mellett nyugalmaztatottak. Maroskörtől 1914 dec. 31-ig terjedő időre Fazakas Lajos nyárádszentmártoni lelkész, egyhangulag választván meg az egyházkör, az E. Főtanács választását helyben hagyta s új esperestől az esküt bevette. Az 1912 évi különböző számadások és 1914 évi költségvetések, valamint az 1912 évi összesített vagyonomérleg kevés észrevétellel elfogadtattak. Az előterjesztett tanügyi jelentéseket helybenhagyta az E. Főtanács és egyes szükséges intézkedés megtételével megbizta az E. K. Tanácsot. A különböző segélyalapok felhasználtattak s csak az keltett sajnálatot, hogy nem volt több felhasználni való. A Berde Mózsza gyümölcsészeti és méhészeti alapból szorgalom és jutalomdíjak adtak ki. A betérjesztett különböző indítványok egy része elfogadtatott. Az E. K. Tanács tagjaivá választottak 1914 jan. 1-től számított 6 működési évre: Csongvay Lajos, dr. Ferenc Ákos, Gál Jenő, Gvidó Béla, Gyöngyössi Béla, dr. Mikó Imre, Szent-Királyi Ferenc, Ürmösi Kálmán, Weress József. Egyházi tanácsosoknak választottak, egyházi részről: Kis Sándor, világi részről: Fekete Pál, Péter János, Székely János, Szentpáli Gyula, Vass Domokos. Megemléjtük még, hogy az ülés első napján tartott istentisztelet alkalmával szép imát és beszédet mondott Győrfi István lelkésztanár, szépen énekelt Boross Irén k. a. és a közebeden sikerült szép köszöntőt mondott a Berde serleggel kötött beszédben Józsa Miklós esperes. (v. m.)

Egyházi statisztikai adatok. A *Chronik der Christlichen Welt* ez évi 44-ik számában Az *unitárius egyház Magyarországon* c. alatt ezeket olvassuk: A magyarországi unitárius egyház az 1910 évi népszámlálás szerint 115 anya-, 7 társ- és 58 leányegyházközségből áll, melynek lélekszáma Magyarországon 74275, Horvát-Szlavonországban 21, összesen tehát 74296, az összes népesség 0.4% a. Ez egyházközségeket 108 lelkész és 3 segédlelkész gon-

dozza. A papnövendékek száma 1911-ben 20 volt. Az unitáriusok az egész országban szétszórtnak vannak. Törzsük azonban az erdélyi részekben van, különösen Udvarhely, Torda-Aranyos, Maros-Torda és Háromszék megyékben. Erdély többi megyéiben csak 10, 20, 30 lelket találunk. Erdélyen kívül csak Budapesten (2120) és Hódmezővásárhelyen (477) vannak nagyobb számban és egyház-községgé szervezve. 1910-ben született 2456 gyermek, közülük 350 házasságon kívül Vegyes házasság 40 esetben kötött. (Ez hibás. 325 vegyes házasság volt ami az összes házasságok 40 %-a.) Egyházilag megáldottak a „tisztá” házasságok 100 %-a, de a vegyes házasságok sokszor más egyházaknál áldotnak meg. A gyermekek 89,2 %-a kereszteltetett meg, a halottak 90 %-a egyházilag temetett. Ez a rossz százalékszám bizonyosan a nagy elszórtóságukra vezethető vissza. Az áttéréseknél az unitárius egyház nyereséget mutat. 1910-ben 176 tért át az unitárius vallásra és 164 tért ki, 1911-ben 181 és 118, 1896 óta összesen 403 és 360. Az egyház 34 elemi népiskolát tart fenn, melyek közül 33 állami segínyt élvez, két főgimnáziumot (Kolozsvár, Székelykeresztúr) és egy teológiai intézetet (Kolozsvár.) Iskolai államsegély 94443 K ra megy, ezen kívül az unitárius egyház 150000 K rendkívüli és 100000 K rendes államsegélyt kap. 1912-ben a különböző egyházi tisztviselők választását és kinevezését új egyházi törvénnyel szabályozták. A vallás tanításnak új tervét és reformját készítik elő. Vallásos előadásokat kellő időben bevezetik, illetőleg szaporítják. Az érvényes egyházi törvények kodifikálását sürögősen szükségesnek tartják. Ép így az unitárius egyház szellemének megfelelő szombat keresztelési és konfirmációi formulákat sürgetnek. A különböző esküformák átdolgozását is készítik. S mindezt a „szabadelvűség” jegyében, és pedig nem csak azért, „mert korunk a demokrata szabadelvűség” kora, hanem azért is, „mert a jövő haladás csak ez irányban lehet üdvös és egészséges.”

Az unitárius egyház a legteljesebb joggal nevezhető „magyar” egyháznak, mert tagjai - a bevándorolt külföldieken kívül - csupa magyarok és csak magyarul prédikálnak.“ Ennyi a Chronik der Christlichen Welt cikke. Köszönettel tartozunk a folyóiratnak állapotaink tárgyilagos és jóakaratu ismertetéséért.

Hogyan „vizitál” a szász püspök? Az *Evangelikus Lap* idei 39. száma a fentebbi címen Sz. L. fordításában a „*Dorfkirche*”-ből egy cikket közöl. Első pillanatra meglepi az olvasót, hogy a hazai szászok egyházi intézményeiről nem sokat tud s amit tud, arról sem közvetlenül, hanem németországi neves egyházi férfiak látogatásairól közölt írásokból értesül. Amit a szász püspök kánoni látogatásai alkalmával a gyülekezet apraja-nagyja előlített nemzeti szempontból kiemel s amit a magyar nemzeti állam intézményeiről mond, az erősen kihívja a kritikát. De ezzel nem akarunk foglalkozni. A mi szempontunkból fontosabb az egyházi élet bel-

sőségét építő, a vallás erkölcsi élet tisztasága felett őrködő az a munka, melyet e vizitálások alkalmával kifejt. Olvasva azokat a kérdéseket, melyeket a püspök a gyülekezethez intéz, gondolkozóba esünk, nem kellene-e nálunk is az esperesi és püspöki vizsgálatok és látogatások ú. n. kánoni kérdéseit revízió alá venni s a megváltozott gazdasági, társadalmi és erkölcsi viszonyok és állapotok szerint módosítani, kiegészíteni? Sajnáljuk, hogy nincs terünk e cikk teljes közlésére. De felhívjuk e szász egyházi intézményre mindazok figyelmét, kiknek unitárius népünk vallás-erkölcsi élete és gazdasági boldogulása szívéen fekszik.

Tanári kongresszus. Nov. 15-én harmadszor gyűlt össze az ország középfokú iskoláinak tanító személyzete Budapesten, hogy igazáért küzdjön. Nem új vívmányokért, hanem — amint a kongresszus elnöke, Négyesy László megnyitójában mondotta — azért, hogy adják meg, amit elvettek és adják meg inár végre-
valahára, amit régen mégígérték. A magyar középiskolától elvették a tanárság harmincéves szolgálata százados jogát. És elvették akkor, mikor az összes tisztviselői ágazatok szolgálatát 40-ről 35 évre szállították alá. Kulturaellenes volt a törvényhozásnak ez az elharmarkodott intézkedése, melybe a tanárság nem nyugodhatik bele, mert ez ellen csak egy, de megdönthetetlen érv állítható: nem a tanár, hanem az iskola, a nevelés, a nemzet jövő reményei érdeke az, hogy ne kifáradt erők dolgozzanak a középiskolában. És megígérték, de mindeziéig nem teljesítették, hogy a tanárság egyenlő arányban osztassék be a IX., VIII. és VII. fizetési osztályokba. Nyomasztó életviszonyok s a lelkeken ülő keserűség hozták össze ezt a kongresszust, amely ilyen lelkiállapotában is az oktatószövetség és az egyetemes tanügyi kongresszus eszméjének elfogadásával jelét adta annak, hogy feladatának és hivatásának magaslatán áll. A kongresszus foglalkozott a nem állami tanárok nyugdíjügyével is és egyhangúlag kérte, hogy az új nyugdíjtörvény kedvezményei terjesztessenek ki rájuk is, azonban anélkül, hogy ezért a 30 éves szolgálat évszázados jogáról le kellene mondaniok. A miniszter képviselőjében Boncz miniszteri tanácsos volt jelen a kongresszuson. Szeretnők remélni, hogy ezek a sérelmek végre orvosoltnak, hogy a tanárság nyugodt lélekkel vehessen részt abban a nagy reformmunkában, mely előtt a középiskola áll s melytől a nemzet gerincét alkotó középosztály jövője függ.

Felekezeti tanítók lakáspénze és családi pótléka. A válás- és közoktatásügyi miniszter rendeletet bocsátott ki, amelyben kimondja, hogy a fentartó hatóságok a felekezeti tanítók lakáspénzét az állami tanítók által élvezett lakáspénz összegéig fölemelhetik s tanítóik gyermekei részére családi pótlékot rendszeresíthetnek anélkül, hogy akár az egyik, akár a másik körülmény az államsegély megvonására szolgálhatna okul.

A debreczeni egyetem. Amint a lapokból értesüünk, egy debreczeni küldöttség a közoktatásügyi miniszterrel megállapodott abban, hogy a debreczeni egyetem nem fokozatosan, hanem 1914 szeptemberében teljes teológiai, jogi és bölcsészeti fakultással mintegy 27—28 rendes tanárral megnyílik. A költségtöbbletet részben az egyházkerület, részben az állam fedezi. Az új egyetem helye egyelőre a kollégium régi épülete lesz, amely az öszön kivo nult s átköltözött díszes új épületébe.

Egyházellenes mozgalom Berlinben. Berlinben a felekezeten kívül állók egyesülete, amely összeköttetésbe lépett a Haecckel és Ostwald természettudósok vezetése alatt álló „monista szövetség”-gel, lázas agitációt fejt ki, hogy az ev. államegyház híveit felekezetnélkülivé tegye. Az izgatás eredménye gyanánt már több, mint 4000 hívő jelentette be az egyházból való kilépését. Legutóbb nov. 22-én este 12 helyen tartottak ily irányu gyűlést, amelyeken Ostwald, Liebknecht és számos socialista képviselő jelent meg, akik heves hangon támadták az egyházat és felszólították a jelenlevőket az egyházból való kilépésre, amit nagyon sokan meg is fogadtak.

Fejes István, a tiszántúli ref. egyházkerület ösz püspöke, dec. 1-én 78 éves korában, 3 évi püspöksége után meghalt. A ref. egyház legkiválóbb vezető férfiainak egyikét vesztette el. Egyházán kívül társadalmi és irodalmi működésével is elismerést érdemelt ki. Temetésén a közoktatásügyi kormányt Benedek Sándor államtitkár képviselte s a ref. egyház sok kitünősége volt jelen.

Bethlen és Eötvös-ünnepély kollégiumunkban. Nov. 15 én szép ünnepélyt rendezett az igazgatóság és ifjuság Bethlen Gábor fejedelemmé választásának 300-dik, az első és legnagyobb magyar közoktatásügyi miniszter, Eötvös József születésének 100-dik évfordulója emlékére. Bethlen emlékét Kelemen Lajos főgimn. tanár, Eötvöst dr. Gál Kelemen igazgató ujtotta fel. Előbbi szabad előadásában tanulságos módon állította az ifjuság elé, Bethlen korszakos nagy alakját. Utóbbi Eötvös kulturpolitikájával foglalkozott s rámutatott arra, hogy Eötvöst elméletben és gyakorlatban egyaránt filozófiai mélyrelátása és emberszerető nagy szíve vezérelte. Az unitárius ifjuságnak kétszeres oka van Eötvös emlékének áldozni, mert ő is ott volt elvei osztályos társaival a negyvenes évek nagy magyar reformerei között, kik a vallás- és hitszabadság elvét törvénybe iktatták s ezzel az unitárius egyházat Magyarországon is a törvényesen bevett vallásfelekezetek közé sorolták. Az ifjuság verseket szavalt és a dalkör énekei nyitották meg és zárták be az ünnepélyt.

